

Занемарени подаци о години изградње Богородичине цркве у Студеници

Миодраг Марковић*

Филозофски факултет, Универзитет у Београду, Србија

UDC 762.11(=161.1)¹⁷
726.54(497.11 Studenica)¹¹
932.2(0.032)

DOI <https://doi.org/10.2298/ZOG2246033M>

Оригиналан научни рад

У шексти се јовори о два међусобно блиска, јозна извора која до сада нису била коришћена у размајрању хронологије грађе католікона манастира Студенице. Реч је о најјисима на два бакрореза с приказом главне цркве „Велике лавре свећоја Симеона“, израђена у Москви 1758. године. У јим најјисима се, поред остјалој, наводи да је Стефан Немања саградио студеничку цркву Усења Богородичиној 1194/1195. године.

Кључне речи: Студеница, Стефан Немања, српска уметности XII века, хронологија, бакрорез, Константин Студенички, ефимериј, Срби у XVIII веку

The text deals with two mutually close, late sources that have not been used so far in considering the chronology of the construction of the katholikon of the Studenica monastery: the inscriptions on two copper engravings depicting the main church of the “Great Lavra of St. Simeon” made in Moscow in 1758. Those inscriptions state, among other things, that Stefan Nemanja built the Church of the Assumption of the Virgin Mary in 1194/1195.

Keywords: Studenica, Stefan Nemanja, twelfth-century art in Serbia, chronology, copper engraving, Konstantin of Studenica, ephimerios, Serbs in the eighteenth century

У разматрању хронологије градње главне цркве манастира Студенице до сада нису била коришћена два међусобно блиска, позна извора која дају податак о години њеног настанка.¹ Реч је о натписима на бакрорезима с приказом главне цркве „Велике лавре светог Симеона“ израђеним у Москви о трошку студеничких монаха. Ти бакрорези, настали приближно у исто време, 1758. године, имају веома слична иконографска решења, која се разликују у неколико појединости, и носе готово идентичне натписе.

Најпре ћемо описати бакрорез чија је оригинална плоча сачувана. Она се налази у власништву Музеја Српске православне цркве у Београду (инв. бр. 3622), а један њен отисак чува се у ризници ма-

настира Студенице (сл. 1).² У доњем делу тог бакрореза види се студенички храм Успења Богородичиног, приказан с јужне стране. Лево и десно од храма представљене су стојеће фигуре светог Симеона Немање и светог Саве, ктитора и светих заштитника студеничког манастира. Изнад храма је крупним словима исписан назив бакрореза: „Света и царска лавра светоуспенска студеничка“. Изнад тог натписа два анђела узносе икону Успења, празника којем је црква посвећена, а у највишој зони приказана је Богородица Царица, окружена анђелима и озарена Светим Духом, приказаним у виду голуба. У горњем делу гравире, слева и здесна, смештени су низови од по пет медаљона у којима се налазе допојасне фигуре српских светитеља. Лево су, одозго надолу, света Ана (означена у натпису као „наречена Анастасија, мати светог Саве“), цар Душан, цар Урош, краљ Драгутин („монах Теоктист“) и краљ Стефан Првовенчани („свети Стефан наречен Симон“), а десно краљица Јелена „од Француза“, краљ Милутин, кнез Лазар, свети Сава II („трећи архиепископ српски“) и свети Арсеније I („други архиепископ српски“). Сасвим у дну плоче је натпис с наведеном годином и местом израде дела: „у лето 1758. године, месеца априла, у царском граду Москви“. Испод представе студенич-

² О тој бакрорезној плочи (величине 415 × 315 mm) и поменутом отиску из Студенице (отиснутом 1953. године) в. М. Јовановић, *Прилој проучавању ујишцаја руске графика на српску уметности средине XVIII века*, Рад војвођанских музеја 8 (Нови Сад 1959) 172, сл. 1; F. Kämpfer, *Drei Veduten des Kloster Studenica – Methodisches zu serbischen Kupferstichen des 18. Jahrhunderts*, in: *Ethnogenese und Staatsbildung in Südosteuropa*, ed. K.-D. Grothausen, Göttingen 1974, 35–37, Abb. 6; Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Нови Сад 1978, 356–357 (бр. 132), сл. 230–231; idem, *Српски бакрорези 18. века*, Нови Сад 1983, бр. 19; Н. Цар, *Документарне вредности ликовних представа Студенице*, in: *Блајо манастира Студенице*, 281–282, сл. 219; С. Петковић, Р. Петронијевић, *Дрворези и бакрорези Музеја Српске православне цркве у Београду*, Београд 2006, 98–99; М. Шакога, *Студеничка ризница*, Нови Сад – Манастир Студеница 2015², 249 (с литературом); А. Радосављевић, *Бакрорезни описак с представом манастира Студенице*, in: *Духовно и културно наслеђе манастира Студенице. Древности, јосијаносиј, савременосиј*, ed. М. Марковић, Београд 2019, 350, cat. no. 207 (даље назив овог каталога навођен је скраћено: *Духовно и културно наслеђе манастира Студенице*).

* mmarkovi@f.bg.ac.rs

¹ За библиографију манастира Студенице до 1988. године в. Б. Мелцер, *Библиографија*, in: *Блајо манастира Студенице*, ed. В. Ј. Ђурић, Београд 1988, 325–371 (даље назив овог каталога навођен је скраћено: *Блајо манастира Студенице*). За новију литературу в. М. Поповић, *Манастир Студеница. Археолошка ојкрића*, Београд 2015, 315–321.

Сл. 1. Бакорез Студенице, израђен у Москви 1758. године
Снимак оџиска који се чува у Ризници манастира Студенице (оџиснуџој 1958)
Fig. 1. Copper engraving of Studenica made in Moscow, 1758,
photograph of a print, treasury of the Studenica monastery

Сл. 2. Кѣишторски најѣиис на бакрорезу Сѣуденице из 1758. године (детѣл сл. 1)
 Fig. 2. Donor inscription on the Studenica engraving from 1758 (detail of fig. 1)

ке саборне цркве два афронтирана лава придржавају грб Немањѣиѣа с двоглавим орлом, окружен грбовима појединих српских земаља. Уз њих је са обеју страна исписан текст који тумачи гравир. Цитираћемо само његов почетни део (сл. 2) јер се једино он тиче наше теме: „Наслика се представа свете царске саборне цркве, и лавре светоуспенске студеничке, с другим светим образима и знамењем царским, коју је саздао први цар српски Стефан Немања, касније звани Симеон Нови мироточац српски, у лето 6703. (вѣ лѣто 5747 = 1194/1195).“³ У наставку текста најпре се помиње да је бакрорез настао о трошку манастирског братства, а настојањем архимандрита Константина и јеромонаха Пајсија. У другом делу натписа дати су кратки подаци о Стефану Немањи, његовој лози и његовом знамењу у виду двоглавог белог орла.

Други бакрорез је познат само на основу отиска који се чува у Одељењу графика Руске националне библиотеке у Санкт Петербургу, у оквиру Збирке Адама В. Олсуфјева (Э Олс/9-1730).⁴ На њему се појављују исти мотиви као на описаној гравир израђеној априла 1758, али уз неколико иконографских и програмских разлика (сл. 3). Најпре пада у очи то да је на отиску из збирке А. В. Олсуфјева студенички католик приказан са северне стране и да га окружује чак петнаест медаљона с попрсјима српских светитеља. Поред поменутих личности које су представљене на

бакрорезу чија се плоча чува у Музеју СПЦ овде су у тематски програм укључени и „портрети“ великог кнеза Вукана, краља Радослава („Свети Стефан краљ српски Рапави“),⁵ краља Уроша I („Свети краљ Стефан српски“),⁶ светог Саве, светог Симеона Немање и краља Стефана Дечанског („Свети Стефан Урош краљ српски“),⁷ док је попрсје архиепископа Саве II изоста-

³ У старим српским родословима и летописима које је објавио Љ. Стојановић надимак Храпави најчешће прати краља Уроша I, док је краљ Радослав тако назван само у Пејатовићевом родослову и Габровском летопису (ССРЛ, 49, 170, бр. 50 и 393). Важно је, међутим, имати у виду чињеницу да се поменути надимак везује за Радослава и у родослову из рукописног зборника који је поседовао студенички архимандрит Константин, поручилац бакрореза из збирке А. В. Олсуфјева, в. П. С. Срећковић, *Родословіе сербскіи царей*, Гласник СУД 21 (1867) 237 (тај родослов је објављен према препису из Константиновог рукописа који је 1764. године у Врднику сачинио јеромонах Стефан Зорановић, проигуман тог манастира). Надимак Храпави се приписује краљу Радославу и у најутицајнијем историографском делу епохе у којој је бакрорез настао – *Хроникама славеносрѣским* грофа Ђорђа Бранковића, спису с краја XVII и почетка XVIII века, в. Ђорђе Бранковић, *Хронике славеносрѣске*, ed. А. Кречмер, Београд 2008, 235 (књ. III, 80). Најпотпунији препис Бранковићевог дела израдио је између 1742. и 1748. године управо архимандрит Константин, в. Н. Р. Синдик, *Катѣолоѣ. Библиоѣека*, in: *Блаѣо манастира Сѣуденице*, 213–214, сл. 164–165; Љ. И. Пузовић, *Славеносрѣске хронике десѣоѣиѣа Ђорђа Бранковића*, in: *Духовно и кулѣурно наслеђе манастира Сѣуденице*, 279, cat. no. 151. Од значаја је, напоследку, и то што Јован Рајић у свом капиталном историографском спису, објављеном крајем XVIII столећа, надимак Храпави везује за краља Радослава, в. I. Раичић, *Исторіа разнѣхъ славенскихъ народовъ наипаче Болгарѣ, Хорватовѣ, и Сербовѣ* II, Виѣнна 1794, 370–371, 388 (где је дато и тумачење због чега поменути надимак треба везивати за Радослава, а не за Уроша). Сѣ., такође, П. Јулинац, *Краткое введеніе вѣ исторію происхождения славеносербскаго народа*, Венеција 1765, 57, n. 1.

⁶ Легенда која прати попрсје недовољно је одређена, па би се у представљеној личности могао препознати и краљ Владислав.

⁷ Легенда која прати попрсје недовољно је одређена, па би се у представљеној личности могао препознати и краљ Урош I, под условом да он није представљен у једном од два медаљона на левој страни бакрореза с легендом „Свети Стефан краљ српски Рапави“ (попрсје с том легендом овде идентификујемо као краља

³ За цео текст натписа в. Давидов, *Срѣска графика*, 356; Цар, *Документѣарне вредностѣи*, 295–296; Петковић, Петронијевић, *Дрворези и бакрорези*, 98; Шаkota, *Сѣуденичка ризница*, 249; Радосављевић, *op. cit.*, 350. За превод текста на немачки језик в. Kämpfer, *Drei Veduten*, 36.

⁴ О том отиску, чије су димензије 38,8 × 33,7 cm, в. *Русские народныѣ картинки* II, ed. Д. Ровинский, Санктпетербург 1881, 314–315; Д. А. Ровинский, *Подробный словарь русскихъ гравировъ XVI–XIX вв.* I, Санктпетербург 1895, 83–84; Јовановић, *Прилоѣ ироучавану*, 172, сл. 2; Давидов, *Срѣска графика*, 357 (бр. 133), сл. 232; Цар, *Документѣарне вредностѣи*, 281–282, 285, 296, сл. 223; <https://kpram.rusneb.ru/kp/item14163>.

Сл. 3. Бакрорез Студенице, израђен у Москви 1758. Снимак оџиска који се чува у Одељењу графика Руске националне библиотеке у Санкт-Петербургу, у оквиру Збирке Агама В. Олсуфјева (Э Олс/9-1730)
 Fig. 3. Engraving of Studenica made in Moscow in 1758, photograph of a print from the Department of Graphic Arts, National Library of Russia in Saint Petersburg, Collection of Adam V. Olsufiev (Э Олс/9-1730)

вљено. Натпис који објашњава бакрорез у највећем је делу, како је већ поменуто, подударан с натписом на бакрорезу из априла 1758, укључујући и навод о години подизања студеничког католикона (вљ лѣто 547 = 1194/1195), с тим што се на санктпетербуршком отиску као поручилац помиње само архимандрит Константин (сл. 4).⁸ Запажа се такође да на том отиску

Радослава; в. п. 5), односно „Свети краљ Стефан српски“ (попрсје с том легендом овде идентификујемо као краља Уроша I или као краља Владислава; в. п. 6).

⁸ За текст натписа в. Русские народные картинки II, 315; Цар, Документарне вредности, 296.

није исписана година настанка гравире, али је извесно да је бакрорез израђен између краја фебруара 1758. и краја фебруара / почетка марта 1759, када су студенички изасланици, предвођени архимандритом Константином, боравили у Москви.⁹ Могло би се даље претпоставити да је гавира настала нешто раније од бакрореза из Музеја СПЦ, који, чини се, представља кориговану, коначну верзију порученог дела намењеног првенствено промовисању Студенице као „царске лавре“ Немањића у Русији и успешнијем прикупљању

⁹ О томе детаљније в. п. 49 infra.

Сл. 4. Кѣишиорски најѣис на бакрорезу Студенице из Збирке Агама В. Олсуфјева (дејѣал сл. 3)

Fig. 4. Donor inscription on the Studenica engraving from the Collection of Adam V. Olsufiev (detail of fig. 3)

помоћи за манастир.¹⁰ На такву претпоставку упућује најпре наведена разлика у ктиторском натпису. Логично је, наиме, помишљати да је верзија натписа у којој се наводи да је бакрорез израђен о трошку целог манастирског братства, старањем архимандрита Константина и јеромонаха Пајсија, настала како би се исправио текст у којем се, помало претенциозно за монашка схватања, као поручилац помиње само архимандрит. Осим тога, важна је и чињеница да је управо та бакрорезна плоча – с потпунијим подацима о ктиторима – сачувана (вероватно су само њу студенички монаси донели у Србију по повратку из Москве као коначну верзију бакрореза свог манастира).¹¹

Аутор ктиторских натписа на оба бакрореза био је, по свему судећи, архимандрит Константин, један од најпредузимљивијих старешина Студенице у њеној историји, учен и свестран човек, који је, поред осталог, био преписивач старих рукописа, калиграф и писац.¹² О раном периоду његовог живота подаци су

¹⁰ За другачије мишљење в. Цар, *Документарне вредности*, 282 (где се претпоставља да гравира чији се отисак чува у збирци А. В. Олсуфјева представља донекле измењену реплику бакрореза из априла 1758, насталу „те исте године, а најкасније почетком 1759“).

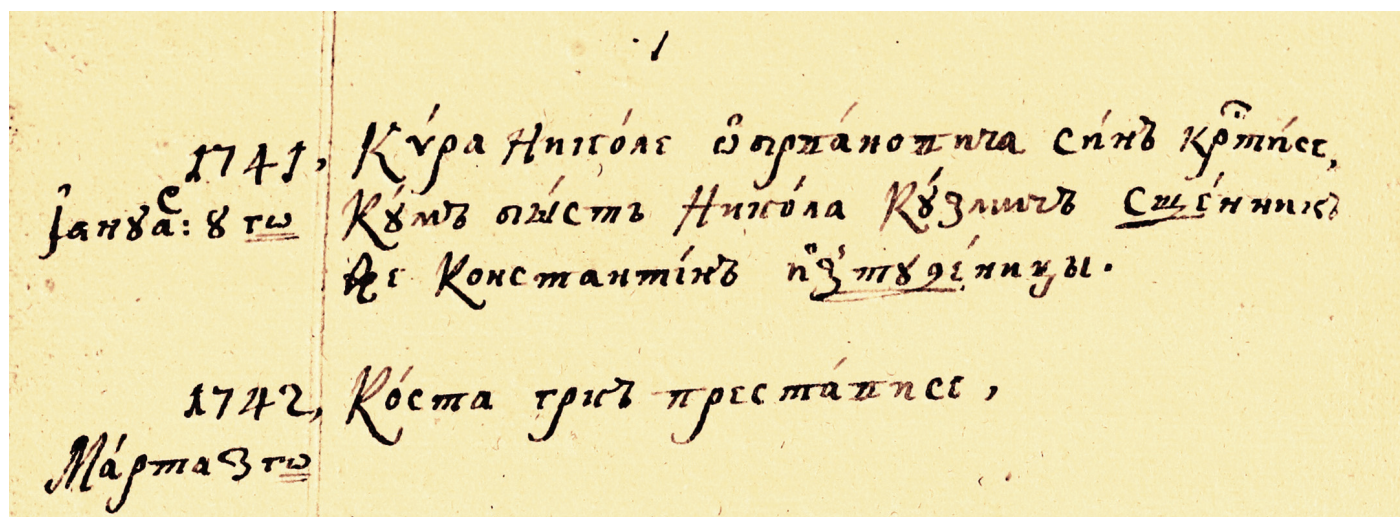
¹¹ Плоча се пре премештања у Музеј Српске православне цркве у Београду чувала у Митрополијској ризници у Сремским Карловцима (инв. бр. НР. КАР. 559), в. Петковић, *Петронијевић, Дрворези и бакрорези*, 98.

¹² О њему в. S. Novaković, *Narodna predanja o boju kosovskom, pobilježena prve pole XVIII. vijeka*, *Starine JAZU* 10 (1878) 183–184; И. Руварац, *О кнезу Лазару*, *Стражилово* 3/48 (Нови Сад, 26. новембар 1887) 764, 776; Д. Руварац, *Ко је ѿај Софроније Сѣефановић?*, *Јавор* 14/9 (Нови Сад 1887) 137; *idem*, *Извод из кронике десѣоѿа Ђорђа Бранковића*, *Јавор* 14/13 (Нови Сад 1887) 200; В. Р. Петковић, *Манастир Студеница*, Београд 1924, 9–11; Н. Радојчић, *О Троношкој родослову*, Београд 1931, 62–65; А. Василић, *Ризница манастира Студенице*, *Саопштења* 2 (1957) 21–24; И. Веселинов, *Једна ѿсма Констѣанѿиѿна Студеничкој из 1751. ѿдине*, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* 20/1 (1972) 37–46; Ј. Ређеп, *Прича о боју косовском*, Нови Сад – Зрењанин 1976, 230–231, 237, 280, 282, 286; *Konstantin Studenički*, in: *Leksikon pisaca Jugoslavije* III, ed.

сасвим ретки, али се с правом претпоставља да је био један од неколико студеничких монаха који су са архимандритом Василијем напустили манастир августа 1737, приликом друге велике сеобе Срба на територију Хабзбуршке монархије, предвођене патријархом Арсенијем IV.¹³ Такву претпоставку најбоље потврђује

Ž. Boškovič, Novi Sad 1987, 243–244 (I. Veselinov); Н. Р. Синдик, *Библиотека*, 180–181; *eadem*, *Кашалот. Библиотека*, 213–218, 220–222; Цар, *Документарне вредности*, 281–283, 295–296; Л. Чурчић, „Срби у Донаверѿу“ од Христѿофора Џефаровића до Вука, in: *Међународни научни скуп Вук Караѿић и њеѿово дело у своме времену и данас. Реферѿати и саѿишѿења* 3, Београд 1988, 159; *idem*, *Исходи и сѿазе срѿских књиѿа 18. века*, ed. Д. Грбић, Нови Сад 2006, 36, 51–52, 156; Шаkota, *Студеничка ризница*, 69–74, 274, 285; Б. Тодић, *Радови о срѿској уметности и уметницима XVIII века ѿ архивским и друѿим ѿодацима*, Нови Сад 2010, 199–204; *Констѣанѿин Студенички*, in: *Срѿски биоѿрафски речник V*, Нови Сад 2011, 201 (Д. Грбић); Б. Тодић, *Ко је ѿисац Троношкој родослова?*, *АП* 38 (2016) 178, 182–183, 190; М. Марковић, *У ѿвремѿним сеобама и борби за слободу (1683–1833)*, in: *Духовно и кулѿурно наслеђе манастира Студенице*, 250–251; и следеће јединице у истом каталогу: *idem*, *Кѿишиорски најѿис о обнови Богородичине цркве*, 255–257, cat. no. 137; Пузовић, *op. cit.*, 279; М. Убипарип, *Архијерејски чиновник Студеничкој ѿумана Констѣанѿина*, 281–283, cat. no. 153; А. Кучековић, *Анѿиминс мѿѿроѿолиѿа Павла Ненадовића*, 341, cat. no. 201; Радосављевић, *op. cit.*, 350; Н. Шулеѿић, *Молба архимандрѿиѿна Констѣанѿина Правѿиѿельсѿвуѿушчем синоду у Москви*, 354–357, cat. no. 211. Архимандрит Константин се понегде у литератури погрешно поистовећује са студеничким игуманом Константином, рођеним у Дежеви код Новог Пазара, који је био игуман Лавре светог Симеона између 1792. и 1799. године, у доба када је архимандрит Студенице био Василије Радосављевић (1790–1816). О том Константину, у своје време изузетно угледној личности у студеничком крају (умро у Сарајеву 1799), в. Герасимъ Георгијевић, *Знамениѿи доѿађаѿи нове срѿске исѿорје*, Београдъ 1838, 89–92; М. Максимовић, *Студенички ѿуман Констѣанѿин*, *Братство* 5/3–4 (Сарајево 1929) 99–101; Шаkota, *Студеничка ризница*, 79; Л. Павловић, *Студенички монаси од 1790. до 1850. ѿдине: ѿоводом ѿрославе осам векова манастира Студенице*, *ИЧ* 33 (1987) 155, 158, 162; Марковић, *У ѿвремѿним сеобама*, 252.

¹³ В. нпр. Веселинов, *Једна ѿсма*, 37–46; Ређеп, *Прича*, 230–231, 237, 280, 282, 286; Синдик, *Кашалот. Библиотека*, 213–218, 220–222; Цар, *Документарне вредности*, 281–283, 295–296; Чур-

Сл. 5. Зайиси који сведоче да је свештеник Константин „из Студенице“ крстио сина кир Николе Обрвановића, 8. јануара 1741 (или 8. јануара 1745) и да је умро неки Коста Грк (3. марта 1742). Матична књиге кршћених, венчаних и умрлих храма Св. Георгија у Пешти 1728–1777 (снимак Косѣа Вуковић)

Fig. 5. Records testifying that the priest Konstantin "from Studenica" baptized the son of the kyr Nikola Obrvanović on January 8, 1741 (or January 8, 1745) and that a Costa Greek died on March 3, 1742. Register Book of Baptisms, Marriages, and Deaths of the Church of St. George in Pest 1728–1777 (photo by Kosta Vuković)

чињеница да се он неколико година касније у архивским изворима из Пеште помиње као Константин Студеничанин или Константин из Студенице.¹⁴ Вероватно захваљујући томе што је био штићеник патријарха Арсенија, који је, као бивши рашки митрополит морао имати блиске везе са Студеницом,¹⁵ најпре је упућен на школовање у Кијевско-могиљанску академију (претечу Кијевске духовне академије), а затим је, најкасније 1742, изабран за ефимерија пештанског. Податак

чић, *Исходи и сѣлазе*, 36, 51–52, 156; Шаkota, *Студеничка ризница*, 69–74, 274, 285; *Константиин Студенички*, 201 (Грбић). За другачије мишљење в. Тодић, *Радови*, 199 (који сматра да је Константин као младић био карловачки ђак и придворни калуђер).

¹⁴ Тако је, наиме, више пута поменут у раздобљу од 8. јануара 1741 (сл. 5; в. нап 43 *infra*) или од 19. новембра 1742 (сл. 6), до 17. јула 1745 (сл. 7), у хронолошки непрегледно вођеној *Матичној књизи кршћених, венчаних и умрлих храма Св. Георгија у Пешти 1728–1777*, која се чува у Архиву Српске православне епархије будимске у Сентандреји (захваљујем др Кости Вуковићу, управнику Српског црквеног музеја у Сентандреји који ми је љубазно уступио снимке поменуте Матичне књиге). Cf. и Тодић, *Радови*, 199, М. Дујмов, *Листа свештеника Српске православне епархије Будимске*, Будимпешта 2013, 20, 171.

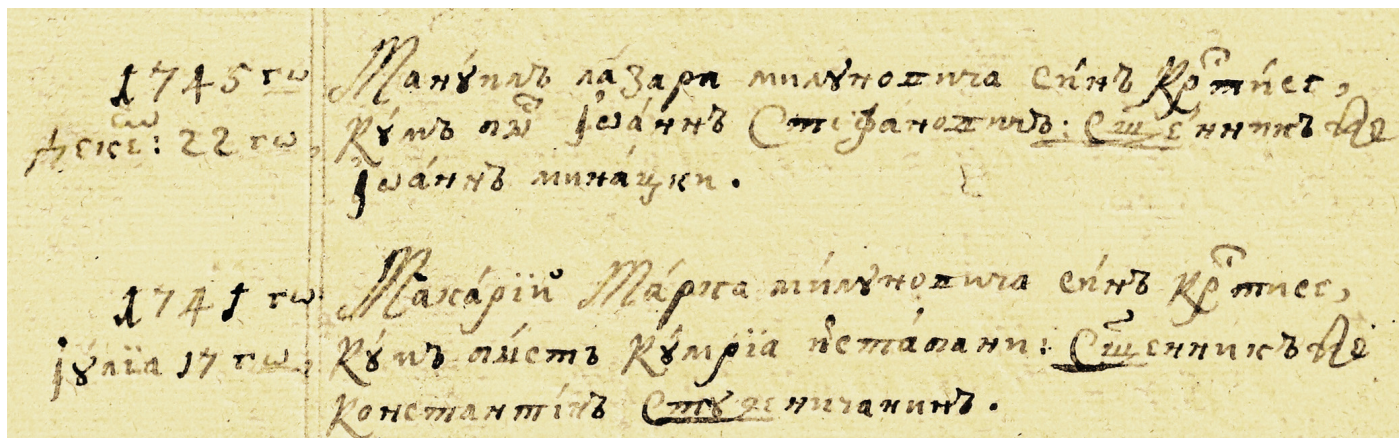
¹⁵ О патријарху Арсенију IV, који је пореклом био из Старог Влаха и имао баштину у селу Опаљенику код Ивањице, шездесет километара западно од Студенице, в. Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси, од деветиој до двадесетѣој века*, Београд–Подгорица–Крагујевац 1996, 33–34; Р. Тричковић, *Београдски њашалук 1687–1739.*, ed. Н. Шулетић, Београд 2013, 377–381. У једном запису из архијерејског чиновника пореклом из манастира Ковиља (Нови Сад, Библи. МС 22 В II 5) јеромонах Константин Студенички сам себе 1751. године назива „архиепископско-митрополитским питомцем и свештенослужитељем“, в. Веселинов, *Једна њесма*, 39, 46; Синдик, *Кашалој. Библиоѣека*, 214–215. Ту вероватно мисли на патријарха Арсенија IV јер је само у његово време могао бити питомца, а у доба Арсенијево био је и свештенослужитељ у Пешти (1741/1742–1743), мада треба имати у виду то да је у време настанка записа из ковиљског чиновника карловачки митрополит био Павле Ненадовић (1749–1768), за кога се зна да је имао веома добре односе са Студеницом у раздобљу Константиновог игуманства у Немањиној задужбини, в. Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси*, 384–387; Н. Нинковић, *Митрополић Павле Ненадовић*, Нови Сад – Сремска Митровица 2017; Марковић, *У њовременим сеобама*, 250–251.

о Константиновом школовању у Кијеву доноси, вероватно на основу породичне традиције, Гаврило Витковић (1829–1902), у своје време најзначајнији истраживач српских старина у Угарској.¹⁶ Други податак даје сам Константин у поговору поменутог преписа Бранковићеве *Хронике славеносрпске*.¹⁷ Он, међутим, своје „послушање“ у Пешти помиње узгредно и на сасвим сажет начин па је око тог питања у литератури било недоумица, понајвише зато тога што у изворима за српску црквену историју XVIII века термин *ефимериј* (*ефимерије*, *ефимер*) има два значења. Обично се тако називао достојанственик на архијерејском двору који је истовремено био дворски управитељ и свештеник у дворској капели.¹⁸ Звање ефимерија, међутим, носи-

¹⁶ Гаврило Витковић је потомак чувене свештеничке породице из Јегре. Прота Јосиф Витковић, његов прадеда, познавао је Константина Студеничанина. О томе сведочи писмо из породичне заоставштине које се сада чува у Архиву САНУ (бр. 266), в. Г. Витковић, *Сѣоменици из будимској и њешћанској архива, од јод. 1749 до 1780*, Гласник СУД, Други одељак 5 (1874) 374–375, бр. 121 (с транскриптом писма и уводном напоменом да „писмо пише архим. студенички Константин проти Јос. Витковићу, свом негдашњем другу саученику у Кијеву“). Из самог писма, међутим, видљиво је само то да је јегарски прота Јосиф повремено долазио из Кијева у Пешту, док је тамо студенички монах служио као „свештенојереј и парох“, и да су се у таквим приликама двојица познаника и пријатеља често дружила у Константиновој „келији и квартили“. Сазнаје се и то да је Константин после много година одлучио да посети проту Јосифа, што је уједно био главни разлог писања писма (оно је упућено 27. марта 1764. из сремских Бановаца у Јегру). За помоћ у превођењу Константиновог писма јегарском проти Јосифу захвални смо др Драгани Грбић, лекторки за српски језик, културу и књижевност Института за славистику Универзитета у Келну. За нешто другачије тумачење садржине писма в. Тодић, *Радови*, 199.

¹⁷ Константин наводи да је с преписивањем *Хроника* отпочео 1742. године у Пешти, као ефѣмерѣј пешанскѣн, в. Синдик, *Кашалој. Библиоѣека*, 213–214, сл. 165 (cf. n. 5 *supra*).

¹⁸ О ефимеријима на српским архијерејским дворovima в. Д. Руварац, *Дужности и ѣрава дворјана и дворских служѣиѣља за време мѣтѣројолисања Мојсија Пејѣровића*, Српски Сион 17/27 (Сремски Карловци, 8. јул 1907) 418, 420–421; *idem*, *Дужности и ѣрава дворјана и дворских служѣиѣља за време ѣаѣријарховања Арсенија Јовановића Шакабѣнѣе*, Српски Сион 17/32–33 (Сремски

Сл. 7. Запис који сведочи да је свештеник Константин „Студеничанин“ крстио Макарија, сина Марка Милуновића, 17. јула 1745. Матична књига кршћених, венчаних и умрлих храма Св. Георгија у Пешици 1728–1777 (снимак Костиа Вуковић)

Fig. 7. The record that testifies that the priest Konstantin "Studenichanin" baptized Makarije, the son of Marko Milunović on July 17, 1745. Register Book of Baptisms, Marriages, and Deaths of the Church of St. George in Pest 1728–1777 (photo by Kosta Vuković)

тројицу ефимера исте капеле поставио митрополит Павле Ненадовић. Били су то јеромонах Атанасије Исаијевић, тада игуман Велике Ремете (1759), неки јеромонах Мелетије (1760), који је пре тога био ефимериј цркве Светог Спиридона у Трсту, и Теодор Стерија, некадашњи земунски свештеник (септембра 1761).²⁶ Учени јеромонах Викентије Љуштина, постриженик манастира Гомирја, пет година је служио као ефимериј цркве у Шопроњу (од 1790. до 1795).²⁷ И књижевник Вићентије Ракић, бивши фенечки игуман, обављао је дужност ефимерија српске цркве у Трсту од 1799. до 1810,²⁸ а јеромонах Арон Георгијевић, бивши хоповски

пареклисијарх, постао је 1799. године ефимериј српске цркве Светог Николе у Ђуру (Ђеру), након што је претходно, од 1794, обављао исту дужност у цркви у Јегри (Егеру).²⁹ Више извора сведочи о томе да су се у поменутих богомољама у Бечу, Трсту и Јегри српски ефимерији смењивали с грчким,³⁰ а тако је било и у другим наведеним градовима, укључујући и Пешту, где је грчка локална заједница од 1728. до изградње сопствене цркве (1791/1801) остваривала своје верске потребе у српском храму Светог Георгија.³¹ Он је био саграђен 1698. године, понајвише заслугом патријарха Арсенија III Чарнојевића, који му је дао ставропигијални статус, искључивши га из надлежности будимских епископа,

био ефимериј (дворски капелан) на двору патријарха Арсенија IV Јовановића, након његовог постављења за администратора Карловачке митрополије, в. и Д. Руварац, *Архимандрити Раковачки*, Српски Сион 17/12 (Сремски Карловци, 25. март 1907) 181–182; *idem*, *Синесије Живановић. Ексарх и провинцијал фрушкогорских манастира*, Архив за историју српске православне карловачке митрополије 3/4 (Сремски Карловци 1913) 289–307; Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси*, 456–457; С. Рајић, *Синесије (Живановић), епископ арадски 1751–1768.*, Темишварски зборник 3 (2001) 243–248.

²⁶ Руварац, *О Трајезонију*, 161; Евстратијадис, *Ο εν Βιέννη ναός*, 123. Јеромонах Атанасије Исаијевић познат је и из других извора, в. Н. Нинковић, *Полијичка и културна делатност митрополијата Павла Ненадовића*, Нови Сад 2015 (докторска дисертација, Универзитет у Новом Саду), 62–63, 314, 392, 399, 402, 467. Јеромонах Мелентије је био светогорски монах, в. М. Грбић, *Карловачко владичанство. Прилози к историји Српске православне цркве I*, Карловац 1891, 122. Теодор Стерија (по Евстратијадијасу, пореклом из Црне Горе) једно време је боравио у манастиру Фенеку (око 1752), а од 1769. до 1781. служио је у храму Светог Георгија у Пешти где је и сахрањен, в. Евстратијадис, *op. cit.*, 123; Нинковић, *Полијичка и културна делатност*, 110; Дујмов, *Листа*, 56, 264. За још неке српске ефимере у Бечу в. Н. Нинковић, *Карловачка митрополија и Грци у Бечу (1731–1776)*, in: *Антика и савремени свет данас: зборник радова*, ed. К. Марицки Гађански, Београд 2016, 257, n. 28.

²⁷ Сф. И. Руварац, *Из историје српске књижевности*, Бранково коло 1/13 (Сремски Карловци, 28. септембар 1895) 408. О Викентију Љуштини, који је је најпре као јерођакон девет година служио у тршћанској цркви Светог Спиридона, в. Д. Ђорић, *Викентије Љуштина, архимандрит манастира Месића од 1796 до 1805*, Гласник Историског друштва у Новом Саду 8/3 (1935) 397–404; *Љуштина Викентије*, in: *Српски биографски речник V*, ed. Ч. Попов, Нови Сад 2011, 719–720 (Р. Ераковић).

²⁸ О јеромонаху Вићентију Ракићу в. *Писма ефимера Викентија Ракића арх. Св. Стјепана митрополита*, Беседа 2/1–3 (Нови Сад

1869) 14–15, 30–32, 45–48; Ђ. Рајковић, *Вићентије Ракић. Живописна црква*, Глас истине 1/8 (Нови Сад 1884) 57–58; Д. Павловић, *Вићентије Ракић. Живот и рад*, Гласник Историског друштва у Новом Саду 8/1 (1935) 10–20; Д. П. Берић, *Једно писмо Вићентија Ракића*, ПКЈИФ 26/1–2 (1960) 84.

²⁹ Д. Руварац, *На ком је језику и кад је ишаман ирви иуи Рајићев мали кайихизис?*, Архив за историју српске православне карловачке митрополије 1/5–6 (Сремски Карловци 1911) 67; *Георгијевић Арон*, in: *Српски биографски речник II*, ур. Ч. Попов, Нови Сад 2006, 654 (Љ. Бошковић); Дујмов, *Листа*, 32, 35, 126.

³⁰ О верском суживоту грчке и српске заједнице у Бечу и тешкоћама које су га пратиле в. Евстратијадис, *Ο εν Βιέννη ναός*, 8–35; Нинковић, *Карловачка митрополија и Грци у Бечу*, 251–264. О животу црквене општине Срба и Грка у Трсту од 1749. до 1782, са занимљивим наводима о тешкоћама у наизменичном служењу по седмицама српских и грчких свештеника у заједничкој направљеној цркви Светог Спиридона, в. Грбић, *Карловачко владичанство*, 118–124. О заједничкој српско-грчкој парохији у Јегри у XVIII веку в. Н. Каракџоста, *Πέστη-Κεσκεμέτ-Εγгер-Тѳкаї. Η ευκατάσταση των Μακεδόνων στην αυθουρική Ουγγαρία του 18^{ου} αιώνα*, in: *Οι Μακεδόνες στη διασπορά: 17^{ος}, 18^{ος} και 19^{ος} αιώνας*, ed. I. Σ. Κολιόπουλος, I. Δ. Μιχαηλίδης, Θεσσαλονίκη 2011, 253–258.

³¹ О томе в. Ö. Füves, *Die erste Taufmatrikel der pester Griechen (1792–1803)*, *Македоника* 11 (1971) 398–402 (с наводом да су православни верници грчког порекла у Пешти били прикључени српској парохији и да су ту уписивани у матичне књиге од 1728); Каракџоста, *Πέστη*, 243–250; Г. Васин, Н. Нинковић, *Историја будимске епархије*, Сремска Митровица 2018, 89–90. Међу најпознатијим грчким ефимерима у Пешти били су учени Гаврило Калонас са Андроса (1787–1790) и Полизоис Кондос из Јањине (око 1793). Калонас је пре Пеште био ефимер и у Бечу. О томе в. Δ. Λαζουράργος-Ελληνικός, *Οι Ελληνικές κοινότητες στην Ουγγαρία (17–19^{ος} αι.)*, *Ελλοπία* 66 (Αθήνα 2003) 50–54; Каракџоста, *op. cit.*, 248.

у чијој се области налазио.³² Константин Студенички је, како показују подаци из поменуте *Матичне књи́ге кршћених, венчаних и умрлих храма Св. Георгија у Пешћи 1728–1777* био служитељ управо у тој цркви од почетка 1741. или 1742. године.³³ Извесно је да је ту своју дужност обављао у звању ефимера, како сам сведочи у поговору преписа *Хронике славеносрпске*.³⁴ У том послу се највероватније смењивао с јеромонахом Исаијом проигуманом манастира Бешенова.³⁵ Није ипак немогуће ни то да је Константин Студенички био ефимер на архијерејском двору пошто се зна да је патријарх Арсеније IV Чарнојевић, који је био поглавар Карловачке митрополије од 1737. до 1748. године, имао свој дом у Пешћи.³⁶ У вези с тим питањем важан је податак да је Константин 1742. године започео да преписује *Хронике славеносрпске* грофа Ђорђа Бранковића управо по налогу патријарха Арсенија IV и двојице његових најближих сарадника – Павла Ненадовића, тада главног патријарховог егзарха (до априла 1742) и епископа горњокарловачког (од 1742/1744), и Јована Георгијевића, ондашњег патријарховог архиђа-

³² Пештанска црква Светог Ђорђа, која је први пут подигнута у XVI или XVII веку, на старијем култном месту, срушена је у доба турске власти у Пешћи. Обновљени храм, међутим, био је скромних димензија, па је 1731–1733. саграђена нова црква, при чему је задржана првобитна олтарска апсида, в. С. Вујичић, *Срби у Будиму и Пешћи*, Будимпешта 1997, 24–33; З. Вукосављев, *Архијектура српских православних цркава у Мађарској. Историјски развој и типологија*, Будимпешта 2013, 256–265. О ставропигијалном статусу поменутог храма, који му је одузет 1781. године, када је пештанска парохија потчињена будимском епископу, сф. и Васин, Нинковић, *Историја будимске епархије*, 63.

³³ V. нап. 14 supra и 43 infra.

³⁴ О том сведочењу в. Синдик, *Кашалој. Библиотјека*, 214, сл. 165а. Има основа за претпоставку да је Константин Студенички преписивање *Хроника* започео негде после 29. јула 1742, јер је, по свему судећи, до тог дана, такође у Пешћи, радио препис *Географије или крајкој ојиса Земљине куле*, првог уџбеника географије штампаног на руском језику, в. п. 42 infra.

³⁵ Јеромонах Исаија помиње се као свештеник пештанске цркве Светог Георгија од 1736. до 1745, в. Дујмов, *Листа*, 56, 102 (претходно је, изгледа, служио у српској цркви у оближњем Калазу, в. *ibid.*, 36, 152). Као проигуман Бешенова јеромонах Исаија се помиње у Матичној књизи цркве Св Георгија у Пешћи (један од листова за 1750. годину). Изгледа да је у исто време (1739–1758) при цркви Светог Георгија деловао и Иван Минацки (*ibid.*, 56, 201). Он је, међутим, вероватно радио и као учитељ будући да је био један од шест свршених студената Кијево-могиљанске академије који су заслугом митрополита Викентија Јовановића 1733. године стигли у Карловачку митрополију како би помогли у раду новоосноване школе. О томе в. П. Кулаковский, *Начало русской школы у Сербов в XVIII в.*, Известия Отделения русског језика и словесности Императорској академији наук 8/3 (1903) 278–282. Осим тога, зна се да је и син Ивана Минацког око 1778. године радио у Пешћи као учитељ у српској школи, в. М. Даниш, *Из историји словацко-русијских везај в XVIII веке*, Запад – Восток 10 (Јошкар-Ола 2017) 35.

³⁶ Он се налазио у близини цркве у данашњој Вацкој улици, под бројем 129. в. Вујичић, *Срби у Будиму и Пешћи*, 26. Будимски епископ Василије Димитријевић (1728–1748), који није имао јурисдикцију над пештанском црквом Светог Георгија, имао је, као и друге будимске владике, архијерејску резиденцију у Сентандреји, тако да Константин Студенички никако није могао да буде ефимериј на његовом двору, в. Д. Давидов, Д. Медаковић, *Сентандреја*, Београд 1982, 90; Вујичић, *op. cit.*, 8–108 (где се наводи да је од XIX века резиденција будимских епископа постојала и у Будиму, сф. о томе и Васин, Нинковић, *Историја будимске епархије*, 96–99, 127, 131, 139). О овом питању в. и Тимотијевић, *Богородица Бездинска*, 321, п. 34 који, међутим, без основа назива *Константина* „некадашњим будимским ефимеријем“.

кона (до 1746), потоњег епископа осечког.³⁷ Добијену обавезу Константин је завршио у Студеници 1748. године, поставши претходно игуман „Велике лавре светог Симеона“, у којој је, како сам сведочи, примио монашки постриг.³⁸ Није поуздано утврђено када се замонашио.³⁹ Извесно је једино то да се као јеромонах први пут помиње 23. новембра 1744. Тог дана је у име студеничког братства позајмио од сарајевске црквене општине 120 гроша.⁴⁰ У својој признаници Константин се, додуше, назива само „јеромонахом студеничким“, али је у реверсу епитропа сарајевске црквене општине написаном истог дана означен као „игуман студенички именем Константин“. ⁴¹ Тада је сасвим сигурно већ био игуман Студенице. То потврђује и чињеница да је исте, 1744. године, изгледа већ у јануару, у Новој Вароши преписао, у дому „господара Марка Цуце“, рукописну „библицу“ чији је писар био проигуман Исаија из светогорског манастира Светог Павла, оставивши при томе у Исајином рукопису запис у којем себе назива „најмањим међу јеромонасима“ и „игуманом свете велике лавре Студенице“. ⁴² Изгледа да је јула 1745. опет накратко долазио у Пешћу јер је у *Матичној књизи кршћених, венчаних и умрлих храма Св. Георгија у Пешћи 1728–1777* записано да је 17. јула поменуте године крстио Макарија, сина Марка Милуновића (сл. 7). ⁴³ После смрти студеничког архимандрита Василија, крајем новембра 1750, патријарх

³⁷ Синдик, *Кашалој. Библиотјека*, 214, сл. 65. За наведене податке о Павлу Ненадовићу, потоњем карловачком митрополиту (1749–1768), в. п. 15 supra. О Јовану Георгијевићу (Ђорђевићу), који је касније био владика осечки (1746–1749), па владика карансебешко-вршачки (1749–1769), и, најзад, карловачки митрополит (1769–1773), в. Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси*, 244–448.

³⁸ ССЗН II, 159, бр. 2964; Синдик, *Кашалој. Библиотјека*, 214.

³⁹ О томе да се ово највероватније десило пре 1737, в. supra (уз п. 13).

⁴⁰ С. Радовић, *Писмо сџуденичкој иџумана Констџанџина*, Дабар: лист Српске православне парохије сарајевске 3/8 (1987) 1–5; Синдик, *Кашалој. Библиотјека*, 221–222, бр. 52; Б. Тодић, *Залајања манастџирских драџоценостџи Сџуденице и Светџе Троџице Пљеваљске у џрвој џоловини XVIII века у Сарајеву*, Саопштења 41 (2009) 181–182, 189.

⁴¹ Тодић, *Залајања*, 189.

⁴² Реч је о запису из једног рукописног зборника-конволута из манастира Велике Ремете, који се сада чува у Библиотеци Српске патријаршије у Београду (бр. 60), в. ССЗН II, 144–145, бр. 2889; Синдик, *Кашалој. Библиотјека*, 218, бр. 43. Нада Синдик је с правом закључила да се запис не односи на део конволута у којем је забележен (извод из славеносрпске верзије *Сџемаџографије Христофора Жефаровића и Томаса Месмера*), као ни на остале делове зборника (в. Синдик, *ibid.*). Вредно је помена да трећи део конволута садржи делове *Географије или крајкој ојиса Земљине куле*, првог уџбеника из географије штампаног на руском језику. Они су преписани у Пешћи 29. јула 1742. Највероватније је и тај посао обављен заслугом тадашњег ефимерија пештанског Константина, потоњег студеничког игумана и архимандрита. При томе је коришћено друго санктпетербуршко издање уџбеника, из новембра 1716. године (БСП 60, л. 56а: *Географија или краткое земнаго круга описание, напечатано Повелением царскаго Величества в типографии санктпетербургској, лета Господня 1716, в месяце ноябре*, Санктпетербург 1716.)

⁴³ Могуће да је Константин „из Студенице“ био у Пешћи и 8. јануара 1745. јер у *Матичној књизи кршћених, венчаних и умрлих храма Св. Георгија у Пешћи 1728–1777*. пише да је тог дана крстио сина кир Николе Обрвановића, у присуству кума Николе Кузмића, али није искључено је да је ту, у ствари, реч о нечитко написаној 1741. години јер следећи запис у истој *Матичној књизи*, који говори о смрти неког Косте Грка, датира из 3. марта 1742 (сл. 5).

Свѣтъ свѣдѣи
архієпископъ
сербскій

Свѣтъ първоу мѣстѣу прѣлѣ
сербскѣхъ бѣхъ мѣста сѣбѣ

Свѣтъ милостивѣ
суровѣ прѣлѣ
сербскѣхъ

црствовалъ мѣстѣ м. мѣстѣ
вѣщувалъ в суровѣ стѣмѣч
мѣстѣхъ в сѣрѣхъ болгарскѣхъ

Свѣтъ стѣфанъ
суровѣ прѣлѣ
сербскѣхъ

Свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
црствовалъ мѣстѣ м. мѣстѣ
вѣщувалъ в суровѣ стѣмѣч
мѣстѣхъ в сѣрѣхъ болгарскѣхъ

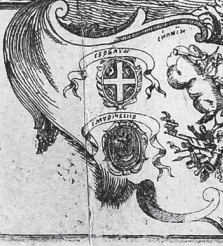
Свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
црствовалъ мѣстѣ м. мѣстѣ
вѣщувалъ в суровѣ стѣмѣч
мѣстѣхъ в сѣрѣхъ болгарскѣхъ

ВНѢТРЕШНІЯ УТРАДИ МОНТА

1. Свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
2. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
3. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
4. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
5. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
6. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
7. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
8. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
9. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
10. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
11. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
12. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
13. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
14. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
15. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
16. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
17. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
18. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
19. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
20. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
21. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
22. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
23. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
24. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
25. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ

ВНѢ ОГРАДИ МОНТА

1. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
2. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
3. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
4. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
5. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
6. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
7. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
8. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
9. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
10. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
11. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
12. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
13. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
14. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
15. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
16. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
17. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
18. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
19. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
20. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
21. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
22. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
23. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
24. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ
25. Црковь свѣтъ стѣфанъ прѣлѣ мѣстѣ

Сл. 8. Манастир Хиландар, описак с бакрорезне илоче израђене у Москви, окѣобра 1757. ѣдине ѣо наруѣбини хиландарској архимандріи Јелисеја, Нови Сад, Галерија Мајице срѣске (инв бр. 3067)

Сл. 9. Кијишорски најийис о обнови Бојородичине цркве у Сџуденици (1759–1765), њрви гео, мермерна ѡлоча са оријиналним најийисом узидана је изнад улаза у ѡрсторију на сѡрају ѡзв. Малој конака, којија Милица и Милан Ракочевић, 2019 (лапидаријум манастира Сџуденице)

Fig. 9. Donor inscription on the restoration of the Virgin's Church at Studenica (1759–1765), first part, the marble slab with the original inscription was built into the wall above the entrance to the room on the upper story of the so-called Little Dormitory, copy by Milica and Milan Rakočević, 2019 (lapidarium of the Studenica Monastery)

српски и архиепископ пећки Атанасије II Гавриловић (1747–1752) препоручио је Константина митрополиту Павлу Ненадовићу (1749–1768) за новог старешину „Велике лавре светог Симеона“.⁴⁴ Патријархова препорука је уважена, па је Ненадовић произвео студеничког игумана у степен архимандрита у старој саборној цркви Светог Николе у Сремским Карловцима 1. фебруара 1751, на празник Сретења.⁴⁵

Као архимандрит Константин се још свесрдније борио за добробит Студенице. Тражећи помоћ за манастир, путовао је на разне стране, све до Москве. Та његова делатност поуздано се може пратити од почетка 1741. године, када је био „ефимериј пештански“, до краја децембра 1767, када је преминуо и био сахрањен у манастиру Војловици код Панчева.⁴⁶

Године 1753, уз подршку митрополита Ненадовића, успео је да из Карловаца врати предмете које је 1737. из Студенице однео архимандрит Василије у страху од турске пљачке. Поред владарских хрисовуља и других правних докумената, међу враћеним ствари био је и један печат Стефана Немање, наводно израђен од сребра. Истом приликом преузет је брокатни покров за кивот с моштима Стефана Првовенчаног, чију је израду још 1747. поручио патријарх Арсеније

IV Јовановић за свој вечни помен у Студеници.⁴⁷ Константин је у прикупљању помоћи за свој манастир обилазио многе српске манастире и места по Угарској и старим српским земљама – био је у Карловцима, Крушедолу, Врднику, Новој Вароши, Вршцу, Сланкамену, Сарајеву итд.⁴⁸ – а најважније путовање предузео је почетком 1758. године, када се упутио у Русију с два члана свог братства (јеромонахом Пајсијем и јерођаконом Матејем), као и с једним служитељем.⁴⁹ Том приликом успео је да испослује да се манастиру додели све оно што му је по старим царским актима припадало (новац, књиге, одежде итд.), а што није било преузето током претходних педесет година због немогућности путовања. Највише времена студеничко посланство провело је у Москви, док се у престолном граду Санкт-петербургу ослањало на помоћ и заступништво Васи-

⁴⁷ О наведеном детаљније в. Шакота, *Сџуденичка ризница*, 70; Марковић, У повременим сеобама, 251.

⁴⁸ За одговарајуће изворе в. литературу наведену у п. 12 supra. Многи извори о овој врсти Константинових активности још нису публиковани.

⁴⁹ О том путовању детаљније в. *Грађа за српску историју из руских архива и библиотеке*, ed. Ст. М. Димитријевић, Споменик СКА 53 (1922) 150–151; С. Петковић, *Манастир Сџуденица и Русија у XVII и XVIII веку*, in: *Осам векова Сџуденице: зборник радова*, Београд 1986, 237, 239, 240; Т. Јовановић, *Књига са којом су сџуденички монаси ѡуђивали у Русију 1758–1759. године*, in: *Осам векова Сџуденице: зборник радова*, 241–244. Студеничка делегација се вратила из Русије пре 17. септембра 1759. јер се тог дана налазила у Вршцу, где је у новој владичанској резиденцији владике Јовану Георгијевићу – кога архимандрит Константин у опширном, теолошки ученом похвалном запису назива „великим студеничким благодетељним оцем и всемилостивим ктитором“ – поклонила велику штампану Библију, очито тек набављену у Москви, в. *Сџари српски записи и најийиси из Војводине I*, 289–292, бр. 1021. Још одраније из руских архивских вести било је познато да је студеничка делегација на повратку из Москве 18. марта 1859. стигла у Кијев, в. *Грађа за српску историју*, 153; Петковић, *Манастир Сџуденица и Русија*, 237; Јовановић, *Књига*, 241. Пошто се у то време из Москве до Кијева путовало десетак дана, треба помишљати да су Студеничани напустили Москву крајем фебруара или почетком марта 1859, сф. П. Г. Левшин, *Путешествие высокопреосвященнейшего Платона, митрополита московского и проч. в Киев и по другим российским городам в 1804 году, собственною рукою его ѡисанное*, С. Петербург 1813, 1–3.

⁴⁴ О томе сведочи дугачак запис у једном србљаку из цркве Преображења Христовог у Новом Сланкамену, в. *Сџари српски записи и најийиси из Војводине I*, ред. П. Момировић, Нови Сад 1994, 245, бр. 8563. Архимандрит Василије је умро 30. новембра 1750. у манастиру Војловици где је и погребен, в. ССЗН II, 185, бр. 2994; Шакота, *Сџуденичка ризница*, 69.

⁴⁵ *Сџари српски записи и најийиси из Војводине I*, 245, бр. 856.

⁴⁶ О томе да је архимандрит Константин 1742. године био ефимериј пештански сведочи, као што је више пута речено, он сам у говору свог преписа Бранковићевих *Хроника славеносрпских*, в. ССЗН II, 159, бр. 2964; Синдик, *Кашалој. Библиотека*, 214, сл. 165. Сф. и неке податке наведене у п. 14–17 supra. Податак о датуму и месту Константинове смрти (14. децембар 1767) доноси Димитрије Руварац према запису из једног давно изгубљеног рукописа манастира Фенека, в. Руварац, *Ко је ѡај Софроније*, 137; idem, *Извод*, 200. Занимљиво је да је у Војловици умро и архимандрит Василије, Константинов претходник на тој дужности у Студеници, в. п. 44 supra. О повезаности Студенице и Војловице у XVIII веку в. Шакота, *Сџуденичка ризница*, 76–77.

Сл. 10. Кџишџорски најџиис о обнови Бојородичине цркве у Сџугеници (1759–1765), друџи гео, мермерна џлоча са ориџиналним најџиисом узидана је џоред улаза у џростџорију на сџраџу џџзв. Малоџ конака, коџиџа Милица и Милан Ракочевић, 2019 (лаџидаријум манасџиџира Сџугеници)

Fig. 10. Donor inscription on the restoration of the Virgin's Church at Studenica (1759–1765), second part, the marble slab with the original inscription was built into the wall next to the entrance to the room on the upper story of the so-called Little Dormitory, copy by Milica and Milan Rakočević, 2019 (lapidarium of the Studenica Monastery)

лиџа Петровића, црногорског митрополита и егзарха пећког трона (1750–1766).⁵⁰ Он је још од 1754. лично познавао царицу Јелисавету и неке високе политичке личности Руске империје.⁵¹ У Москви су Студеничани били у сталном контакту и с хиландарским архимандритом Јелисејем, коџи им је, изгледа, препоручио маџстора за израду бакрореза.⁵² На то упућују међусобне стилске и иконографске сличности гравире Студенице рађене у Москви априла 1758. и бакрорезне ведуте Хиландара (Сл. 8) настале у истом граду у октобру претходне године, по Јелисејевом налогу.⁵³

Одмах по повратку из Русије, вероватно у јесен 1759, архимандрит Константин започео је радове на

⁵⁰ Грађа за срџску ишџорију, 150–151.

⁵¹ О контроверзној личности митрополита Василиџа и његовим боравцима у Русиџи в. Г. Станојевић, *Мишџройолиџи Василиџе Петровић и њеџово доба (1740–1766)*, Београд 1978, passim, посебно 151–158; *Василиџ (Петровић Негош; 1709–1766), митр. Черногорскиџ*, in: *Православнаџ енциклопедиџа 7*, Москва 2004, 91–92 (В. И. Косик); Ю. П. Аншаков, *Черногорскиџ митрополит Василиџ Петровиџ и Россия*, in: *Черногорџы в России*, ed. К. В. Никифоров, Москва 2011, 36–65.

⁵² О том контакту в. *Грађа за срџску ишџорију из руских архива*, 151. О архимандриту Јелисеју, јеромонаху, рођеном у околини Пећи, коџи је у више наврата боравио у Русиџи (1752/1753 итд.), в. Р. Груџић, *Прилози за ишџорију Србије у време аусџџријске окуџације (1718–1739)*, Споменик СКА 52 (1914) 101–102; ССЗН V, бр. 7971, 7989, 7990, 8313, 8642, 8730; Д. Давидов, *Манасџиџир Хиландар на бакрорезима XVIII века*, ХЗ 2 (1971) 159–160. О архимандриту Јелисеју, коџи је често боравио у Москви, највише података даје Д. Медаковић, *Манасџиџир Хиландар у XVIII веку*, ХЗ 3 (1974) 16–40, с тим што је угледни историчар уметности погрешно разумео да је Јелисеј био архимандрит пећки, а овај је у ствари био „хиландарски јеромонах родом из Пећи“, како сам Јелисеј бележи 1752. године у једном хиландарском јеванђељу, а и на бакрорезу Хиландара из 1757. в. ССЗН V, 108, бр. 7971, сф. и Давидов, *Манасџиџир Хиландар*, 158. Медаковић, поред осталог, наводи и занимљив податак да је архимандрит Јелисеј, коџи је касније постао архимандрит Густинског манастира у Украџини, у једном писму из марта 1782. давао савете Хиландарцима како да долазе у Русију ради прикупљања помоћи за свој манастир, в. Медаковић, *op. cit.*, 39. Свакако је тај хиландарски архимандрит био од велике користи и Студеничанима 1758. године у Москви.

⁵³ О поменутој ведути Хиландара в. Давидов, *Манасџиџир Хиландар*, 155–161, сл. 4–7 (с гледиштем да гравера ведуте треба тражити међу маџсторима московске Синодалне типографије).

обнављању и прекривању студеничког католикона.⁵⁴ Они су трајали до 1765, о чему сведочи дугачак натпис, вешто исклесан на двама правоугаоним мермерним плочама (сл. 9 и 10). Те плоче данас су узидане изнад и поред улаза у просторију на спрату северозападног конака (тзв. Малог конака), али су у време свог настанка свакако стајале на некој другој грађевини, можда на данас непостојећем здању на чијем је месту негде после 1765. сазидан поменути конак.⁵⁵ Натпис на плочама детаљно говори о обнови Богородичине цркве – да је она предузета у време турског султана Мустафе и српског патријарха Василиџа I, да су за њу били заслужни архимандрит Константин, игуман Руфим и цело братство (поред архимандрита и игумана, поменути су још десеториџа монаха и један свештеник), да је приложник, вероватно главни (не рачунајући помоћ добијену из Русије), био неки Хаџи Димитрије, а да је градитељске послове обавио неимар Сава из Херцеговине.⁵⁶

За нашу тему натпис коџи се сада налази на спрату северозападног конака посебно је значајан због тога што јасно показује да је архимандрит Константин посвећивао велику пажњу студеничком католикону. На основу тога, а и свега осталог што данас знамо о архимандритовом узорном образовању и духовној делатности,⁵⁷ може се претпоставити да је он имао поуздане податке о историџи манастира коџим је ру-

⁵⁴ Марковић, *У џовременим сеобама*, 251.

⁵⁵ Idem, *Кџишџорски најџиис о обнови Бојородичине цркве*, 255–257 (с литературом). Сф. и Поповић, *Манасџиџир Сџугеница*, 46, 59, 106, 111.

⁵⁶ Марковић, *Кџишџорски најџиис о обнови Бојородичине цркве*, 255–257. Сф. и Поповић, *Манасџиџир Сџугеница*, 46, 59, 106, 111.

⁵⁷ Већ је истакнута неспорна чињеница (в. supra) да је Константин Студенички као студент Кијевско-могиљанске академије био веома образован човек за своје време и своју средину. Зна се да је био изузетан калиграф, даровит црквени песник, преписивач научних и црквених списа, састављач похвалних беседа и опширних посветних записа итд. Вредно је помена и то што Лазар Чурчић, наш истакнути библиолог, с добрим разлозима верује да је Константин Студенички израдио калиграфске предлошке свих познатих књига Христофора Жефаровића, сф. Чурчић, *„Срби у Донавџершћу“*, 159; idem, *Исходи и сџазе*, 36, 52, 156.

ководио. Веродостојност податка о години изградње студеничког католикона, наведеног на бакрорезима из Москве, увећава и чињеница да је иста година изградње Богородичине цркве (1194/1195) уписана на оба та бакрореза, што искључује могућност штампарске грешке (сл. 2 и 4). Лако је могуће, штавише, да је у доба његовог старешинства у Студеници још постојао првобитни ктиторски натпис. Он се није налазио у лунети или на надвратнику главног портала, где су, на пример, постављени ктиторски натписи Стефана Немање у Ђурђевим ступовима и кнеза Мирослава у Светом Петру на Лиму, односно кнеза Стефана Вукановића у Морачи, али је на студеничком храму Богородице Евергетиде свакако било и других места погодних за постављање данас изгубљене плоче са уклесаним текстом о Немањиним ктиторском делу. Година завршетка зидања Студенице била је свакако уписана и у ктиторској повељи, која је, као што се зна, била исписана и на пергаменту и на једном од унутрашњих зидова цркве. Нажалост, у непознато доба обе повеље су пропале, и оригинал и његов препис рађен фреско-техником.⁵⁸

У прилог претпоставци да је веродостојан податак о години изградње Богородичине цркве у Студеници, што је урезан 1758. године у Моски на две бакрорезне плоче с представом тог манастира, говорили би и старији извори важни за хронологију најзначајније Немањине задужбине. Ту првенствено мислимо на текстове житија светог Симеона која су написали његови синови Стефан и Сава. Они упућују на закључак да је студенички манастир зидан негде између јануара 1186. и марта 1196. године, то јест након Немањиног освајања Зете, а пре него што је већ остарели велики жупан као монах Симеон у пролеће 1196. дошао да живи у Студеници.⁵⁹ Натписи с московских бакрореза потврђивали би такво размишљање, бар када је реч о завршетку радова на изградњи Богородичине цркве.

Година почетка радова и даље се не може прецизно утврдити. Додуше, Стефан Провенчани истиче како се Немања старао о томе да се храм Пресвете Богородице на реци Студеници брзо сврши, али тај навод није довољно одређен, а могао би да буде и хагиографски топос.⁶⁰ У овом контексту од извесног су значаја и ретки расположиви подаци о трајању градње неких других задужбина Немањића. Црква Светог Ђорђа у Расу, претходна задужбина рашког великог жупана, која има за око једну четвртину мањи обим зидова од студеничког католикона, грађена је око четири или пет година (1166–1170/1171),⁶¹ а

⁵⁸ Cf. о томе: М. Живковић, *Најстарије зидно сликарство Богородичине цркве у Студеници и њеова обнова у XVI веку*, Београд 2019 (докторска дисертација, Универзитет у Београду), 42 (с претпоставком да је повеља била исписана на северном зиду припрате; са одговарајућом литературом).

⁵⁹ Cf. о томе: М. Марковић, *Дојринос њервих кѡиѡора (1186–1236)*, in: *Духовно и културно наслеђе манастира Студенице*, 27; Живковић, *Најстарије зидно сликарство*, 33–40 (са изворима).

⁶⁰ Стефан Провенчани, *Сабрани списи*, ed. Љ. Јухас Георгиевска, Београд 1988, 74–75.

⁶¹ О наведеној хронологији цркве у Расу v. Д. Војводић, М. Марковић, *Ђурђеви ступови у Расу*, Нови Сад 2023, 13–14. За архитектуру и димензије цркве Светог Ђорђа v. и М. Чанак-Медић,

храм Христа Пантократора у Дечанима, чији обим зидова премашује за око тридесет процената опсег Немањине цркве Успења, саграђен је у целости за осам „годишта“ (1327/1328–1334/1335).⁶² Ако претпоставимо да код градње поменутих храмова, који су, као и Студеница били од изузетног значаја за своје ктиторе, није било битнијих застоја, следило би да је саборни храм Богородице Евергетиде, сразмерно својим габаритима зидан негде између пет и по и шест и по година, то јест да је утемељен око 1189. године.

Не сме се ипак сасвим занемарити ни чињеница да је ужички владика Јоаникије почетком друге половине XIX века код портала Радослављеве припрате урезао запис у којем се наводи да је манастир Студеница саздан 1172. године.⁶³ Владика је вероватно имао у виду одговарајући податак из натписа на репрезентативном бакрорезу манастира Студенице израђеном 1733. у Бечу, по налогу патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенте. Ту се каже да је српску лавру Студеницу саздао Симеон Мироточац звани Немања 6680. године (вѣ лѣто 6680) године од стварања света, што ће рећи 1171/1172. године од рођења Христовог.⁶⁴ Вероватно је на истом извору заснован и запис из једног каленићког великог требника. У њему је почетком XIX века неки студенички монах забележио да је манастир Студеница, храм Успења Богородичиног, саздан 1172. године од Рођења Христовог.⁶⁵ Коначно, исти податак о години изградње манастира Студенице и њеног саборног храма пронашао је и историчар књижевности Драгутин Костић у запису у једном руском рукопису чуваном између два светска рата у манастиру Рачи.⁶⁶

Прихватање наведене године значило би да је Стефан Немања започео зидање манастира Богородице Евергетиде одмах након што је у Цариграду 1172. године посетио истоимени угледни манастир, који је био тако значајан и Стефану Немањи и његовом сину Сави.⁶⁷ Студеница је по њему добила своју посвету,

Ђ. Бошковић, *Архитектура Немањиној доба I. Цркве у Тојлици и долинама Ибра и Мораве*, Београд 1986, 55–64, сл. 13. За архитектуру и димензије Богородичине цркве у Студеници v. М. Чанак-Медић, Ђ. Бошковић, *op. cit.*, 85–99, 119, сл. 19.

⁶² За архитектуру и димензије дечанске цркве v. М. Чанак-Медић, *Манастир Дечани. Саборна црква. Архитектура*, Београд 2007, 35–56, 100, сл. 43.

⁶³ В. Р. Петковић, *Старине. Зайиси, наѡиѡиси, лисѡине*, Београд 1923, 20–22.

⁶⁴ Доњи део бакрореза с натписом обновљен је 1839. у Пешти и при томе је, како се сматра, поновљен изворни текст, уз који су додати подаци о поновном штампању бакрореза. Cf. Н. Цар, *Кайалој. Ликовне ѡредѡаве*, in: *Блајо манастира Студенице*, 292–294, сл. 215; Шакота, *Студеничка ризница*, 247–248; А. Кучековић, *Бакрорез с ѡредѡавом манастира Студенице*, in: *Духовно и културно наслеђе манастира Студенице*, 347, cat. no. 205.

⁶⁵ ССЗН III, 34, бр. 4926.

⁶⁶ ССЗН VI, 66, бр. 9815.

⁶⁷ О везама св. Симеона и св. Саве са Евергетидским манастиром у Цариграду и његовим метохом у византијској престоници v. М. Марковић, *Илуѡтрације ѡѡѡеричких ѡрича у ѡриѡраѡи хиландарској кѡѡоликона*, in: *Осам векова Хиландара: историја, духовни живѡѡј, књижевност, уметност и архитектура*, ed. В. Кораћ, Београд 2000, 526–527; Б. Миљковић, *Жиѡиѡја Светѡј Саве као извори за историју средњовековне уметности*, Београд 2008, 120–124 (са осталом важнијом литературом); С. Пириватрић, *Хронологија и историјски контекст ѡодизања манастира Студенице. Прилој иѡѡраживању ѡроблема*, Зограф 39 (2015) 49–54; В. Савић,

а типик Евергетидског манастира послужио је као предложак Сави при изради *Сйуденичкој йийици*.⁶⁸ С друге стране, почетак градње 1172. године подразумевао би да је Богородичина црква грађена више од две деценије, што није много вероватно, с обзиром на околност да је већ остарели Стефан Немања (рођен 1112/1113)⁶⁹ свакако настојао да што је могуће пре доврши своју најважнију задужбину, у којој је себи припремио гробно место.

Нису, чини се, прихватљива ни најновија истраживања у којима се заступа мишљење да је зидање Богородичине цркве трајало врло кратко. Ту првенствено имамо на уму недавно публиковану студију Срђана Пириватрића, у којој је закључено да је подизање Студенице започето у посебном историјском контексту, негде око 1192. године, након што је Немања нешто раније (средином 1190) понео титулу самодршца, стекавши самодржавну власт у целој својој држави, и након што је, после битке на Морави (која се вероватно одиграла у јесен 1191. године), склопио мир с Византијом, поставши том приликом сродник цара Исака II Анђела.⁷⁰ Зидање је, сматра даље Пириватрић, трајало две-три грађевинске сезоне и, по свему судећи, завршило се 1195. године, јер је манастир углавном био већ завршен када је Немања марта 1196. примио монашки образ.⁷¹ Претпоставља се, при томе, да је по завршетку радова уследило издавање златопечатне хрисовуље манастиру Студеници – документа који је Немања потписао као самодржац, према Пириватрићевом мишљењу, у тренутку када је рашки велики жупан као владар био моћнији него у доба подизања својих претходних задужбина. У исто време се закључује да су цариградски уметнички утицаји у српској средини постали снажнији у раздобљу после склапања Немањиног мировног уговора са царем Исаком II Анђелом, односно да су године које су уследиле након склапања брака између Стефана, средњег сина великог жупана, и царевице синовице Евдокије представљале највероватнији контекст у којем је започет пренос врхунског културног узора из Цариграда у средиште српске државе – конкретно у Студеницу. Не улазећи дубље у историографска питања која се тичу Немањине самодржавне власти и времена њеног успостављања, односно златопечатне хрисовуље издате Студеници и закључка да претходне Немањине задужбине нису добијале документе те врсте од ктитора,⁷² желимо овде да скренемо пажњу

Српски йревод „Еверейијској синаксара“ у два синајска рукописа, ЗРВИ 53 (2016) 209–235.

⁶⁸ Марковић, *Илустрације йаитеричких йрича*, 526 (с литературом); Савић, *Српски йревод „Еверейијској синаксара“*, 209–235.

⁶⁹ О години Немањиног рођења в. Ф. Баришић, *Хронолошки йроблеми око йодине Немањине смрйи*, ХЗ 2 (1971) 56; С. Пириватрић, *Прилој хронологији йочейка Немањине властйи*, ЗРВИ 29–30 (1991) 129. У новије време, међутим, изнето је мишљење, по нама неоправдано – јер је пре свега засновано на логичким закључцима, а не на историјским фактима – да се Немања родио око 1130, сф. Н. Порчић, *Йедан занемарени йрисиуу йийињу хронологије рођења Сйефана Немање*, in: *Сйефан Немања – йрейдобни Симеон Миройчови*. *Зборник радова* I, ed. М. Радујко, Београд–Беране 2016, 63–72.

⁷⁰ Пириватрић *Хронолојија*, 47–56.

⁷¹ Пириватрић *Хронолојија*, 54.

⁷² Подсетићемо, ипак, на чињеницу да је Стефан Немања при оснивању манастира Светог Ђорђа у Расу, своју задужбину опскрбио имовином неопходном за живот монаха, али се о

једино на то да је Пириватрићева претпоставка о постојању појаве константинопољских утицаја приликом изградње манастира Студенице заснована на истраживањима која нису утемељена на чврстим аргументима.⁷³ Напротив, у градитељском обликовању студеничког католикона нема ничег цариградског, ако се изузму облици преузети из архитектуре старије Немањине задужбине у Топлици – храма Светог Николе, остварења цариградских мајстора доведених заслугом цара Манојла I Комнина, који је у доба градње топличког храма политички подупирао најмлађег Завидиног сина.⁷⁴ Студенички католикон је, у ствари, зидан попут Ђурђевих ступова у Расу, у доба када је Стефан Немања имао веома лоше односе с Византијом, па се рашки велики жупан приликом потраге за градитељима својих задужбина морао окренути Западу.⁷⁵ Стога је Богородичина црква у Студеници, попут Ђурђевих ступова, градитељски остварена као типичан представник, додуше најрепрезентативнији, тзв. рашке школе у старој српској архитектури, код које је византијска литургијско-просторна структура обухваћена романоготским спољашњим облицима, за какве не постоје блиске аналогије у сачуваном корпусу византијске архитектуре. Такав самосвојан спој градитељских утицаја у каснијим временима ће због изузетно великог угледа ктитора Студенице – родоначелника династије Немањића и светог мироточца – редовно бити прихватан као градитељски концепт и при градњи маузолејних храмова потоњих српских владара (поред осталог, у Бањској, Дечанима, призренским Светим арханђелима, Ресави).⁷⁶

тим ктиторским даровима данас може говорити само на основу повеље патријарха Арсенија III Прнојевића издате Ђурђевим ступовима 12. августа 1684. или 1685. године. Тим изгубљеним документом, који се до Другог светског рата чувао у манастиру Врднику на Фрушкој гори, патријарх је потврдио „села и друге дохотке“ што их је Светом Ђорђу у Расу „хрисовуљом“ доделио први ктитор Стефан Немања, који је у тој повељи, према препису патријарха Арсенија III, био титулисан као самодржавни господин свех србских и подорских земаља, в. И. Руварац, *О Пећким йаитријарсима од Макарија до Арсенија III (1557–1690.)*, Задар 1888, 86–87; Војводић, Марковић, *Ђурђеви сйууови у Расу*, 14.

⁷³ У погледу питања постојања константинопољских узора на Студеници Пириватрић се позива само на „последња истраживања“, која, међутим, оскудевају у чврстим аргументима и убедљивим аналогијама: Ј. Erdeljan, *Studenica. An identity in marble*, Зограф 35 (2011) 93–100; eadem, *Studenica. All things Constantinopolitan*, in: *ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ. Collection of papers in honor of the 40th anniversary of the Institute for art history*, ed. I. Stevović, Belgrade 2012, 93–101.

⁷⁴ О цариградском пореклу архитектуре Светог Николе Топличког в. М. Шупут, *Царйградски извори архййекйуре цркве Св. Николе у Куриумлији*, in: *Сйефан Немања – Свейи Симеон Миройчови*. *Исйорија и йредање*, ed. Ј. Калић, Београд 2000, 171–178.

⁷⁵ Сф. о томе М. Марковић, *На йрају самосвојних решења – српска умейност у XII сйолећу*, in: *Византијско наслеђе и српска умейност II. Сакрална умейност српских земаља у средњем веку*, ed. Д. Војводић, Д. Поповић, Београд 2016, 171–172; Војводић, Марковић, *Ђурђеви сйууови у Расу*, 62–64.

⁷⁶ Сф. А. Дероко, *Монуменйална и декорайивна архййекйура у средњовековној Србији*, Београд 1953, 58–99; В. Ј. Ђурић, Г. Бабић-Ђорђевић, *Српска умейност у средњем веку I*, Београд 1997, 57–63, 123–149, 164–166; II, 20–21, 49–52, 64–66; В. Кораћ, М. Шупут, *Архййекйура византијској свейи*, Београд 1998, 236–246, 276–284, 340–342; М. Чанак-Медић, *Рашко йрадиийельсйиво и скулййура у XIII сйолећу*, in: *Византијско наслеђе и српска умейност II. Сакрална умейност српских земаља у средњем веку*, ed. Д. Војводић, Д. Поповић, Београд 2016, 233–248.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – REFERENCE LIST

- Аншаков Ю. П., *Черногорский митрополит Василий Петрович и Россия*, in: *Черногорци в России*, ed. К. В. Никифоров, Москва 2011, 36–65 [Anshakov Ю. П., *Chernogorskiĭ mitropolit Vasilii Petrovich i Rossiiā*, in: *Chernogortsy v Rossii*, ed. К. В. Nikiforov, Moskva 2011, 36–65].
- Баришић Ф., *Хронолошки проблеми око године Немањине смрти*, Хиландарски зборник 2 (1971) 31–58 [Barišić F., *Hronološki problemi oko godine Nemanjine smrti*, Hilendarski zbornik 2 (1971) 31–58].
- Берић Д. П., *Једно писмо Вићентија Ракића*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 26/1–2 (1960) 83–85 [Berić D. P., *Jedno pismo Vićentija Rakića*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor 26/1–2 (1960) 83–85].
- Благо манастира Студенице*, ed. В. Ј. Ђурић, Београд 1988 [Blago manastira Studenice, ed. V. J. Đurić, Beograd 1988].
- Бошковић Љ., *Георгијевић Арон*, in: *Српски биографски речник II*, ур. Ч. Попов, Нови Сад 2006, 654 [Bošković Lj., *Georgijević Aron*, in: *Srpski biografski rečnik II*, ur. Č. Popov, Novi Sad 2006].
- Бубало Ђ., *(Не)познати ирејис Душанова законика у Музеју Српске православне цркве у Београду*, Зборник Матице српске за историју 104 (2021) 9–29 [Bubalo Đ., *(Ne)poznati prepis Dušanova zakonika u Muzeju Srpske pravoslavne crkve u Beogradu*, Zbornik Matice srpske za istoriju 104 (2021) 9–29].
- Василић А., *Ризница манастира Студенице*, Саопштења 2 (1957) [Vasilčić A., *Riznica manastira Studenice*, Saopštenja 2 (1957)].
- Васин Г., Нинковић Н., *Историја будимске епархије*, Сремска Митровица 2018 (Vasin G., Ninković N., *Istorija budimske eparhije*, Sremska Mitrovica 2018).
- Васин Г., Нинковић Н., *Историја Карловачке митрополије*, Нови Сад 2022 (Vasin G., Ninković N., *Istorija Karlovačke mitropolije*, Novi Sad 2022).
- Веселинов И., *Једна песма Константина Студеничког из 1751. године*, Зборник Матице српске за књижевност и језик 20/1 (1972) 37–46 [Veselinov I., *Jedna pesma Konstantina Studeničkog iz 1751. godine*, Zbornik Matice srpske za književnost i jezik 20/1 (1972) 37–46].
- Витковић Г., *Споменици из будимског и иешијанског архива, од 1749 до 1780*, Гласник Српског ученог друштва, Други одељак 5 (1874) [Vitković G., *Spomenici iz budimskog i peštanskog arhiva, od god. 1749–1780*, Glasnik Srpskog učenog društva, Drugi odeljak 5 (1874) 374–375].
- Војводић Д., Марковић М., *Ђурђеви ступови у Расу*, Нови Сад 2023 [Vojvodić D., Marković M., *Đurđevi stupovi u Rasu*, Novi Sad 2023].
- Вујић С., *Срби у Будиму и Пешију*, Будимпешта 1997 [Vujić S., *Srbi u Budimu i Pešti*, Budimpešta 1997].
- Вукосављевић З., *Архитектура српских православних цркава у Мађарској. Историјски развој и типологија*, Будимпешта 2013 [Vukosavljević Z., *Arhitektura srpskih pravoslavnih crkava u Mađarskoj. Istorijski razvoj i tipologija*, Budimpešta 2013].
- Гарић Петровић Г., *Митрополијски намесници и ириворни служитељи у Српској епархији (1718–1739)*, Наша прошлост 14 (2013) 87–101 [Garić Petrović G., *Mitropolitiski namesnici i pridvorni služitelji u Servijskoj eparhiji (1718–1739)*, Naša prošlost 14 (2013) 87–101].
- Географија или кратког земног круга описаније, напечатано Повелением царског Величества в типографији Санктпетербургског, лета Господня 1716, в месеце ноябре*, Санктпетербург 1716 [Geografija ili kratkog zemnogo kruga opisanije, napечатано Poveleniem tsarskago Poveliestva v tipografiji sanktpiterburgskoi, leta Gospodniā 1716, v mesiatse noiābre, Sanktpiterburg 1716].
- Георгијевић Герасимъ, *Знаменији догађаји нове српске историје*, Београдъ 1838 (Georgijević "Gerasim", *Znamenitii događai novie srbske istorie*, Beograd" 1838).
- Грађа за српску историју из руских архива и библиотеке*, ed. Ст. М. Димитријевић, Споменик Српске краљевске академије 53 (1922) [Građa za srpsku istoriju iz ruskih arhiva i biblioteka, ed. St. M. Dimitrijević, Spomenik Srpske kraljevske akademije 53 (1922)].
- Грбић Д., *Константин Студенички*, in: *Српски биографски речник V*, Нови Сад 2011, 201 (Grbić D., *Konstantin Studenički*, in: *Srpski biografski rečnik V*, Novi Sad 2011, 201).
- Грбић М., *Карловачко владичанство. Прилози к историји Српске православне цркве I*, Карловац 1891 (Grbić M., *Karlovačko vladicanstvo. Prilog k istoriji Srpske pravoslavne crkve I*, Karlovac 1891).
- Грујић Р., *Прилози за историју Србије у време аустријске окупације (1718–1739)*, Споменик Српске краљевске академије 52 (1914) [Grujić R., *Prilozi za istoriju Srbije u vreme austrijske okupacije (1718–1739)*, Spomenik Srpske kraljevske akademije 51 (1913)].
- Давидов Д., *Манастир Хиландар на бакорезима XVIII века*, Хиландарски зборник 2 (1971) 143–171 [Davidov D., *Manastir Hilandar na bakorrezima XVIII veka*, Hilendarski zbornik 2 (1971) 143–171].
- Давидов Д., Медаковић Д., *Сенјандреја*, Београд 1982 (Davidov D., Medaković D., *Sentandreja*, Beograd 1982).
- Давидов Д., *Српска графика XVIII века*, Нови Сад 1978 (Davidov D., *Srpska grafika XVIII veka*, Novi Sad 1978).
- Давидов Д., *Српски бакорези 18. века*, Нови Сад 1983 (Davidov D., *Srpski bakorezi 18. veka*, Novi Sad 1983).
- Даниш М., *Из историје словацко-русијских веза у XVIII веку*, Запад – Восток 10 (Їошкар-Ола 2017) 20–47 [Danish M., *Iz istorii slovatsko-rossijskikh svjāzei v XVIII veke*, Zapad – Vostok 10 (Ioshkar-Ola 2017) 20–47].
- Дероко А., *Монументална и декоративна архитектура у средњовековној Србији*, Београд 1953 [Deroko A., *Monimentalna i dekorativna arhitektura u srednjovekovnoj Srbiji*, Beograd 1953].
- Димић Ж., *Место, значај и улога епископа Партенија Павловића у српској црквено-народној прошлости прве половине XVIII века (Једна биографија)*, Траг 5/20 (Врбас, децембар 2009) 147–153 [Dimić Ž., *Mesto, značaj i uloga episkopa Partenija Pavlovića u srpskoj crkveno-narodnoj prošlosti prve polovine XVIII veka (Jedna biografija)*, Trag 5/20 (Vrbas, decembar 2009) 147–153].
- Дујмов М., *Листа свештеника Српске православне епархије Будимске*, Будимпешта 2013 (Dujmov M., *Lista sveštenika Srpske pravoslavne eparhije Budimske*, Budimpešta 2013).
- Духовно и културно наслеђе манастира Студенице. Древност, постојаност, савременост*, ed. М. Марковић, Београд 2019 (Duhovno i kulturno nasleđe manastira Studenice. Drevnost, postojanost, savremenost, ed. M. Marković, Beograd 2019).
- Ђорђе Бранковић, *Хронике славеносрпске*, ed. А. Кречмер, Београд 2008 (Đorđe Branković, *Hronike slavenosrpske*, ed. A. Krečmer, Beograd 2008).
- Ђорић Д., *Викентије Љуштина, архимандрит манастира Месића од 1796 до 1805*, Гласник Историског друштва у Новом Саду 8/3 (1935) 397–404 [Đorić D., *Vikentije Ljuština, arhimandrit manastira Mesića od 1796 do 1805*, Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu 8/3 (1935) 397–404].
- Ђурић В. Ј., Бабић-Ђорђевић Г., *Српска уметност у средњем веку I–II*, Београд 1997 (Đurić V. J., Babić-Đorđević G., *Srpska umetnost u srednjem veku I–II*, Beograd 1997).
- Ераковић Р., *Љуштина Викентије*, in: *Српски биографски речник V*, ed. Ч. Попов, Нови Сад 2011, 719–720 (Eraković R., *Ljuština Vikentije*, in: *Srpski biografski rečnik V*, ed. Č. Popov, Novi Sad 2011, 719–720).
- Живковић М., *Најстарије зидно сликарство Богородичине цркве у Студеници и његова обнова у XVI веку*, Београд 2019 (докторска дисертација, Универзитет у Београду) [Živković M., *Najstarije zidno slikarstvo Bogorodičine crkve u Studenici i njegoova obnova u XVI veku*, Beograd 2019 (doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu)].
- Јовановић М., *Прилози истраживању утицаја руске графике на српску уметност средине XVIII века*, Рад војвођанских музеја 8 (Нови Сад 1959) 171–177 [Jovanović M., *Prilog poučavanju uticaja ruske*

- grafike na srpsku umetnost sredine XVIII veka, Rad vojvođanskih muzeja 8 (Novi Sad 1959) 171–177].
- Јовановић Т., *Књига са којом су сјуденички монаси њућовали у Русју 1758–1759. јодине*, in: *Осам векова Сјуденице: зборник радова*, Београд 1986, 241–245 [Јовановић Т., *Књига са којом су студенички монаси путовали у Русју 1758–1759. године*, in: *Osam vekova Studenice: zbornik radova*, Beograd 1986, 241–245].
- Кораћ В., Шупут М., *Архитектура византијској светиа*, Београд 1998 (Korać V., Šuput M., *Arhitektura vizantijskog sveta*, Beograd 1998).
- Косик В. И., *Василиј (Петрович Негош; 1709–1766), митр. Черногорский*, in: *Православная энциклопедия* 7, Москва 2004, 91–92 [Kosik V. I., *Vasilij (Petrovič Negoš; 1709–1766), mitr. Chernogorskij*, in: *Pravoslavnaia éntsiklopediia* 7, Moskva 2004, 91–92].
- Кулаковский П., *Начало русской школы у Сербов в XVIII в.*, Известия Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук 8/3 (1903) 246–311 [Kulakovskij P., *Nachalo russskoj shkoly u Serbov v XVIII v.*, *Izvestiia Otdeleniia russkogo iazyka i slovesnosti Imperatorskoj akademii nauk* 8/3 (1903) 246–311].
- Кучековић А., *Антиминс митрополија Павла Ненадовића*, in: *Духовно и културно наслеђе манастира Сјуденице. Древности, њосјоданосј, савременосј*, ed. М. Марковић, Београд 2019, 341, cat. no. 201 (Kučeković A., *Antimins mitropolita Pavla Nenadovića*, in: *Duhovno i kulturno nasleđe manastira Studenice. Drevnost, postojanost, savremenost*, ed. M. Marković, Beograd 2019, 341, cat. no. 201).
- Кучековић А., *Бакорез с ѡредсјавом манастира Сјуденице*, in: *Духовно и културно наслеђе манастира Сјуденице. Древности, њосјоданосј, савременосј*, ed. М. Марковић, Београд 2019, 347, cat. no. 205 (Kučeković A., *Bakrorez s predstavom manastira Studenice*, in: *Duhovno i kulturno nasleđe manastira Studenice. Drevnost, postojanost, savremenost*, ed. M. Marković, Beograd 2019, 347, cat. no. 205).
- Левшин П. Г., *Путешествие высокопреосвященнейшего Платона, митрополита московского и проч. в Киев и по другим российским городам в 1804 году, собственною рукою его писанное*, Санкт Петербург 1813 (Levshin P. G., *Puteshestvie vysokopreosviāshchenneishego Platona, mitropolita moskovskogo i proch. v Kiev i po drugim rossiiskim gorodam v 1804 godu, sobstvennoiu rukoiu ego pisannoe*, Sankt Peterbureg 1813).
- Максимовић М., *Сјуденички ијуман Констјантин*, Братство 5/3–4 (Сарајево 1929) 99–101 [Maksimović M., *Studenički iguman Konstantin*, *Bratstvo* 5/3-4 (Sarajevo 1929) 99–101].
- Марковић М., *Кјитјорски најјис о обнови Бојородичине цркве*, in: *Духовно и културно наслеђе манастира Сјуденице. Древности, њосјоданосј, савременосј*, ed. М. Марковић, Београд 2019, 255–257, cat. no. 137 (Marković M., *Ktitorski natpis o obnovi Bogorodičine crkve*, in: *Duhovno i kulturno nasleđe manastira Studenice. Drevnost, postojanost, savremenost*, ed. M. Marković, Beograd 2019, 255–257, cat. no. 137).
- Марковић М., *Дојринос ѡрвих кјитјора (1186–1236)*, in: *Духовно и културно наслеђе манастира Сјуденице. Древности, њосјоданосј, савременосј*, ed. М. Марковић, Београд 2019, 27–30 (Marković M., *Doprinos prvih ktitora (1186–1236)*, in: *Duhovno i kulturno nasleđe manastira Studenice. Drevnost, postojanost, savremenost*, ed. M. Marković, Beograd 2019, 27–30).
- Марковић М., *Илустјрације ѡјтеричких ѡрича у ѡријрајии хиландарској кјитјоликона*, in: *Осам векова Хиландара: истјорија, духовни живој, књижевносј, уметносј и архитектура*, ed. В. Кораћ, Београд 2000, 505–537 (Marković M., *Ilustracije rateričkih priča*, in: *Osam vekova Hilandara: istorija, duhovni život, književnost, umetnost i arhitektura*, ed. V. Korać, Beograd 2000, 505–537).
- Марковић М., *На ѡрају самосвојних решења – срјска уметносј у XII сјолећу*, in: *Византијско наслеђе и срјска уметносј II. Сакрална уметносј срјских земаља у средњем веку*, ed. Д. Војводић, Д. Поповић, Београд 2016, 165–181 (Marković M., *Na tragu samosvojnih rešenja – srpska umetnost u XII stoleću*, in: *Vizantijsko nasleđe i srpska umetnost II. Sakralna umetnost srpskih zemalja u srednjem veku*, ed. D. Vojvodić, D. Popović, Beograd 2016, 165–181).
- Марковић М., *У ѡвременим сеобама и борби за слободу (1683–1833)*, in: *Духовно и културно наслеђе манастира Сјуденице. Древности, њосјоданосј, савременосј*, ed. М. Марковић, Београд 2019, 247–253 [Marković M., *U povremenim seobama i borbi za slobodu (1683–1833)*, in: *Duhovno i kulturno nasleđe manastira Studenice. Drevnost, postojanost, savremenost*, ed. M. Marković, Beograd 2019, 247–253].
- Медаковић Д., *Манастир Хиландар у XVIII веку*, Хиландарски зборник 3 (1974) 7–83 [Медаковић Д., *Манастир Хиландар у XVIII веку*, Хиландарски зборник 3 (1974) 7–83].
- Мелцер В., *Библиографија*, in: *Благо манастира Сјуденице*, ed. В. Ј. Бурић, Београд 1988, 325–371 (Melcer V., *Bibliografija*, in: *Blago manastira Studenice*, ed. V. J. Đurić, Beograd 1988, 325–371).
- Миљковић В., *Житјја Свејој Саве као извори за истјорију средњовековне уметносј*, Београд 2008 (Miljković V., *Žitija Svetog Save kao izvori za istoriju srednjovekovne umetnosti*, Beograd 2008).
- Нинковић Н., *Карловачка митрополија и Грци у Бечу (1731–1776)*, in: *Антика и савремени свет данас: зборник радова*, ed. К. Марички Гађански, Београд 2016, 251–264 [Ninković N., *Karlovačka mitropolija i Grci u Beču (1731–1776)*, in: *Antika i savremeni svet danas: zbornik radova*, ed. K. Maricki Gađanski, Beograd 2016, 251–264].
- Нинковић Н., *Митрополија Павле Ненадовић*, Нови Сад – Сремска Митровица 2017 (Ninković N., *Mitropolit Pavle Nenadović*, Novi Sad – Sremska Mitrovica 2017).
- Нинковић Н., *Полијичка и културна делатносј митрополија Павла Ненадовића*, Нови Сад 2015 (докторска дисертација, Универзитет у Новом Саду) [Ninković N., *Politička i kulturna delatnost mitropolita Pavla Nenadovića*, Novi Sad 2015 (doktorska disertacija, Univerzitet u Novom Sadu)].
- Павловић Д., *Вићентије Ракић. Живој и рад*, Гласник Историског друштва у Новом Саду 8/1 (1935) 10–20 [Pavlović D., *Vićentije Rakić. Život i rad*, *Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu* 8/1 (1935) 10–20].
- Павловић Л., *Сјуденички монаси од 1790. до 1850. јодине: ѡводом ѡрславе осам векова манастира Сјуденице*, Исторјски часопис 33 (1987) 155–167 [Pavlović L., *Studenički monasi od 1790. do 1850. godine: povodom proslave osam vekova manastira Studenice*, *Istorijski časopis* 33 (1987) 155–167].
- Петковић В. Р., *Сјарине. Зјјиси, најјиси, листјине*, Београд 1923 (Petković V. R., *Starine. Zapisi, natpisi, listine*, Beograd 1923).
- Петковић В. Р., *Манастир Сјуденица*, Београд 1924 (Petković V. R., *Manastir Studenica*, Beograd 1924).
- Петковић С., *Манастир Сјуденица и Русја у XVII и XVIII веку*, in: *Осам векова Сјуденице: зборник радова*, Београд 1986, 231–240 (Petković S., *Manastir Studenica i Rusija u XVII i XVIII veku*, in: *Osam vekova Studenice: zbornik radova*, Beograd 1986, 231–240).
- Петковић С., *Петронијевић Р., Дрворези и бакорези Музеја Срјске ѡрвославне цркве у Београду*, Београд 2006 (Petković S., *Petronijević R., Drvorezi i bakorezi Muzeja Srpske pravoslavne crkve u Beogradu*, Beograd 2006).
- Пириватрић С., *Прилој хронологији ѡочетјка Немањине властји*, Зборник радова Византолошког института 29–30 (1991) 125–136 [Pirivatrić S., *Prilog hronologiji početka Nemanjine vlasti*, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 29–30 (1991) 125–136].
- Пириватрић С., *Хронологија и истјоријски конјекст ѡдизања манастира Сјуденице. Прилој истраживању ѡроблема*, Зограф 39 (2015) 47–56 [Pirivatrić S., *Hronologija i istorijski kontekst podizanja manastira Studenice. Prilog istraživanju problema*, *Zograf* 39 (2015) 47–56].
- Писма ефимера Викентија Ракића арх. Сј. Сјрајимировићу*, Беседа 2/1–3 (Нови Сад 1869) 14–15, 30–32, 45–48 [Pisma efimera Vikentija Rakića arh. St. Stratimiroviću, *Beseda* 2/1–3 (Novi Sad 1869) 14–15, 30–32, 45–48].
- Поповић М., *Манастир Сјуденица. Археолошка ојкрића*, Београд 2015 (Popović M., *Manastir Studenica. Arheološka otkrića*, Beograd 2015).
- Порчић Н., *Један занемарени ѡрисјуј ѡијању хронологије рођења Сјефана Немање*, in: *Сјефан Немања – ѡрејодобни Симеон Мирјочиви. Зборник радова I*, ed. М. Радујко, Београд–Беране 2016, 63–73 (Porčić N., *Jedan zanemareni pristup pitanju*

- hronologije rođenja Stefana Nemanje, in: *Stefan Nemanja – preodborni Simeon Mirotočivi. Zbornik radova I*, ed. M. Radujko, Beograd–Berane 2016, 63–73).
- Пузовић Љ. И., *Славеносерпске хронике десјоџа Ђорђа Бранковића*, in: *Духовно и културно наслеђе манастира Студенице. Древности, постојаности, савремености*, ed. М. Марковић, Београд 2019, 279, cat. no. 151 (Puzović Lj. I., *Slavenoserpske hronike despota Đorđa Brankovića*, in: *Duhovno i kulturno nasleđe manastira Studenice. Drevnost, postojanost, savremenost*, ed. M. Marković, Beograd 2019, 279, cat. no. 151).
- Радовић С., *Писмо студеничкој ишумана Константина*, Дабар: лист Српске православне парохије сарајевске 3/8 (1987) 1–5 [Radović S., *Pismo studeničkog igumana Konstantina*, Dabar: list Srpske pravoslavne parohije sarajevske 3/8 (1987) 1–5].
- Радојчић Н., *О Троношком родослову*, Београд 1931 (Radojčić N., *O Troškoškom rodoslovu*, Beograd 1931).
- Радосављевић А., *Бакрорезни отисак с иредставом манастира Студенице*, in: *Духовно и културно наслеђе манастира Студенице. Древности, постојаности, савремености*, ed. М. Марковић, Београд 2019, 350, cat. no. 207 (Radosavljević A., *Bakrorezni otisak s predstavom manastira Studenice*, in: *Duhovno i kulturno nasleđe manastira Studenice. Drevnost, postojanost, savremenost*, ed. M. Marković, Beograd 2019, 350, cat. no. 207).
- Раичъ И., *Исторія разныхъ славенскихъ народовъ наипаче Болгаръ, Хорватовъ, и Сербовъ II*, Виенна 1794 (Raich" I., *Istoriâ raznykh" slavenskikh" narodov" naipache Bolgar", Horvatov", i Serbov" II*, Vienna 1794).
- Рајић С., *Синесије (Живановић), епископ арадски 1751–1768.*, Темишварски зборник 3 (2001) 243–249 [Rajić S., *Sinesije (Živanović), episkop aradski 1751–1768.*, Temišvarski zbornik 3 (2001) 243–249].
- Рајковић Ђ., *Вићентије Ракић. Живојописна црџа*, Глас истине 1/8 (Нови Сад 1884) 58–59 [Rajković Đ., *Vićentije Rakić. Životopisna crta*, Glas istine 1/8 (Novi Sad 1884) 57–58].
- Ређеп Ј., *Прича о боју косовском*, Нови Сад – Зрењанин 1976 (Ređer J., *Priča o boju kosovskom*, Novi Sad – Zrenjanin 1976).
- Ровинскій Д. А., *Подробный словарь русскихъ граверовъ XVI–XIX вв. I*, Санктпетербургъ 1895 (Rovinskii D. A., *Podrobnij slovar' russkikh" graverov" XVI–XIX vv. I*, Sanktpeterburg" 1895).
- Руварац Д., *Авџобиографија Паршенија Павловића, епископа иосвећена*, Српски Сион 15/18–19 (Сремски Карловци, 15. и 30. септембар 1905) 526–528, 553–556 [Ruvarc D., *Avtobiografija Partenija Pavlovića, episkopa posvećenja*, Srpski Sion 15/18–19 (Sremski Karlovci, 15. i 30. septembar 1905) 527–528, 553–556].
- Руварац Д., *Архимандритиј Раковачки*, Српски Сион 17/12 (Сремски Карловци, 25. март 1907) 181–185 [Ruvarc D., *Arhimandriti Rakovački*, Srpski Sion 17/12 (Sremski Karlovci, 25. mart 1907) 181–185].
- Руварац Д., *Дужности и ирава дворјана и дворских служитеља за време митрополисања Мојсија Петровића*, Српски Сион 17/27 (Сремски Карловци, 8. јул 1907) 417–421 [Ruvarc D., *Dužnosti i prava dvorjana i dvorskih služitelja za vreme mitropolisanja Mojsija Petrovića*, Srpski Sion 17/27 (Sremski Karlovci, 8. jul 1907) 417–421].
- Руварац Д., *Дужности и ирава дворјана и дворских служитеља за време иаиријарховања Арсенија Јовановића Шакабентије*, Српски Сион 17/32–33 (Сремски Карловци, 19. август 1907) 503–505 [Ruvarc D., *Dužnosti i prava dvorjana i dvorskih služitelja za vreme patrijarhovanja Arsenija Jovanovića Šakabente*, Srpski Sion 17/32–33 (Sremski Karlovci, 19. avgust 1907) 503–505].
- Руварац Д., *Извод из кронике десјоџа Ђорђа Бранковића*, Јавор 14/13 (Нови Сад 1887) 199–201 [Ruvarc D., *Izvod iz kronike despota Đorđa Brankovića*, Javor 14/13 (Novi Sad 1887) 199–201].
- Руварац Д., *Ко је иај Софроније Сџефановић?*, Јавор 14/9 (Нови Сад 1887) 136–137 [Ruvarc D., *Ko je taj Sofronije Stefanović?*, Javor 14/9 (Novi Sad 1887) 136–137].
- Руварац Д., *На ком је језику и кад је ишамјан ирви иуи Рајићев мали катихизис?*, Архив за историју српске православне карловачке митрополије 1/5–6 (Сремски Карловци 1911) 65–67 [Ruvarc D., *Na kom je jeziku i kad je štampa prvi put Rajičev mali katehizis?*, Arhiv za istoriju srpske pravoslavne karlovačke mitropolije 1/5–6 (Sremski Karlovci 1911) 65–67].
- Руварац Д., *О Трајезонџу – Трајезонџу*, Архив за историју српске православне карловачке митрополије 2/11–12 (Сремски Карловци 1912) 161–162 [Ruvarc D., *O Trapezontu – Trapezontu*, Arhiv za istoriju srpske pravoslavne karlovačke mitropolije 2/11–12 (Sremski Karlovci 1912) 161–162].
- Руварац Д., *Синесије Живановић. Ексарх и провинцијал фрушкогорских манастира*, Архив за историју српске православне карловачке митрополије 3/4 (Сремски Карловци 1913) 289–307 [Ruvarc D., *Sinesije Živanović. Eksarh i provincijal fruškogorskih manastira*, Arhiv za istoriju srpske pravoslavne karlovačke mitropolije 3/4 (Sremski Karlovci 1913) 289–307].
- Руварац И., *Из историје српске књижевности*, Бранково коло 1/13 (Сремски Карловци, 28. септембар 1895) 406–409 [Ruvarc I., *Iz istorije srpske književnosti*, Brankovo kolo 1/13 (Sremski Karlovci, 28. septembar 1895) 406–409].
- Руварац И., *О кнезу Лазару*, Стражилово 3/48 (Нови Сад, 26. новембар 1887) 761–765 [Ruvarc I., *O knezu Lazaru*, Stražilovo 3/48 (Novi Sad, 26. novembar 1887) 761–765].
- Руварац И., *О Пећким иаиријарсима од Макарија до Арсенија III (1557–1690.)*, Задар 1888 [Ruvarc I., *O Pečkim patrijarsima od Makarija do Arsenija III (1557–1690.)*, Zadar 1888].
- Русскія народныя картинки II*, ed. Д. Ровинскій, Санктпетербургъ 1881 (*Russkii narodnyia kartinki II*, ed. D. Rovinskii, Sanktpeterburg" 1881).
- Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси, од деветог до двадесетог века*, Београд–Подгорица–Крагујевац 1996 (Sava episkop šumadijski, *Srpski jerarsi, od devetog do dvadesetog veka*, Beograd–Podgorica–Kragujevac 1996).
- Савић В., *Српски иревод „Евергетидског синаксара“ у два синајска рукописа*, Зборник радова Византолошког института 53 (2016) 209–235 [Savić V., *Srpski prevod „Evergetidskog sinaksara“ u dva sinajska rukopisa*, Zbornik radova Vizantološkog instituta 53 (2016) 209–235].
- Синдик Н. Р., *Библиотека*, in: *Благо манастира Студенице*, ed. В. Ј. Ђурић, Београд 1988, 172–184 (Sindik N. R., *Biblioteka*, in: *Blago manastira Studenice*, ed. V. J. Đurić, Beograd 1988, 172–184).
- Синдик Н. Р., *Каталог*, in: *Библиотека*, in: *Благо манастира Студенице*, ed. В. Ј. Ђурић, Београд 1988, 185–222 (Sindik N. R., *Katalog. Biblioteka*, in: *Blago manastira Studenice*, ed. V. J. Đurić, Beograd 1988, 185–222).
- Слијепчевић Ђ., *Историја Српске православне цркве II. Од иочетка XIX века до краја Другог светског рата*, Београд 2002 (Slijepčević Đ., *Istorija Srpske pravoslavne crkve II. Od početka XIX veka do kraja Drugog svetskog rata*, Beograd 2002).
- Срећковић П. С., *Родословије сербских цареи*, Гласник Српског научног друштва 21 (1867) 226–276 [Srećković P. S., *Rodosloviје serbskih tsarei*, Glasnik Srpskog učenog društva 21 (1867) 226–276].
- Станојевић Г., *Митрополиј Василије Петровић и његово доба (1740–1766)*, Београд 1978 [Stanojević G., *Mitropolit Vasilije Petrović i njegovo doba (1740–1766)*, Beograd 1978].
- Стари српски записи и натписи из Војводине I*, ed. П. Момировић, Нови Сад 1994 (*Stari srpski zapisi i natpisi iz Vojvodine*, I, ed. P. Momirović, Novi Sad 1994).
- Стари српски записи и натписи II*, ed. Љ. Стојановић, Београд 1903 (*Stari srpski zapisi i natpisi II*, ed. Lj. Stojanović, Beograd 1903).
- Стари српски записи и натписи III*, ed. Љ. Стојановић, Београд 1905 (*Stari srpski zapisi i natpisi III*, ed. Lj. Stojanović, Beograd 1905).
- Стари српски записи и натписи V*, ed. Љ. Стојановић, Београд 1925 (*Stari srpski zapisi i natpisi V*, ed. Lj. Stojanović, Beograd 1925).
- Стари српски записи и натписи VI*, ed. Љ. Стојановић, Београд 1926 (*Stari srpski zapisi i natpisi VI*, ed. Lj. Stojanović, Beograd 1926).
- Стари српски родослови и летописи*, ed. Љ. Стојановић, Сремски Карловци 1927 (*Stari srpski rodoslvi i letopisi*, ed. Lj. Stojanović, Sremski Karlovci 1927).
- Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, ed. Љ. Јухас Георгиевска, Београд 1988 (Stefan Prvovenčani, *Sabrani spisi*, ed. Lj. Juhas Georgievskia, Beograd 1988).
- Тимотијевић М., *Бојородица Бездинска и верско-иолијички ирограм иаиријарха Арсенија IV Јовановића*, Balcanica 32–33 (2001–2002) 311–346 [Timotijević M., *Bogorodica Bezđinska i versko-iolijički irogram iaijrijarha Arsenija IV Jovanovića*, Balcanica 32–33 (2001–2002) 311–346].

- i versko-politički program patrijarha Arsenija IV Jovanovića*, *Balkanica* 32–33 (2001–2002) 2003, 311–346].
- Тодић Б., *Залагања манастирских грајоцености Сјуденице и Свете Тројице Пљеваљске у првој њоловини XVIII века у Сарајеву*, *Саопштења* 41 (2009) 167–190 [Todić B., *Zalaganja manastirskih dragocenosti Studenice i Svete Trojice Pljevaljske u prvoj polovini XVIII veka u Sarajevu*, *Saopštenja* 41 (2009) 167–190].
- Тодић Б., *Ко је њисац Троношкој родослова?*, *Археографски прилози* 38 (2016) 173–196 [Todić B., *Ko je pisac Tronoškog rodoslova?*, *Arheografski prilozi* 38 (2016) 173–196].
- Тодић Б., *Радови о српској уметности и уметницима XVIII века њо архивским и друјим њодацима*, Нови Сад 2010 (Todić B., *Radovi o srpskoj umetnosti i umetnicima XVIII veka po arhivskim i drugim podacima*, Novi Sad 2010).
- Тричковић Р., *Београдски њашалук 1687–1739.*, ed. Н. Шулетић, Београд 2013 (Tričković R., *Beogradski pašaluk 1687–1739.*, ed. N. Šuletić, Beograd 2013).
- Холодюк А., *Впервые на Афоне. Словарь-справочник для паломников*, Мюнхен 2006 (Kholodiuĭk A., *Vpervye na Afone. Slovar'-spravochnik dlia palomnikov*, Miŭnkhen 2006).
- Цар Н., *Документарне вредности ликовних њредсјавва Сјуденице*, in: *Блајо манастира Сјуденице*, ed. В. Ј. Ђурић, Београд 1988, 270–290 (Car N., *Dokumentarne vrednosti likovnih predstava Studenice*, in: *Blago manastira Studenice*, ed. V. J. Đurić, Beograd 1988, 270–290).
- Цар Н., *Кајталој. Ликовне њредсјаве*, in: *Блајо манастира Сјуденице*, ed. В. Ј. Ђурић, Београд 1988, 292–301 (Car N., *Katalog. Likovne predstave*, in: *Blago manastira Studenice*, ed. V. J. Đurić, Beograd 1988, 292–301).
- Чанак-Медић М., Бошковић Ђ., *Архијектјура Немањиној доба I. Цркве у Тојлици и долинама Ибра и Мораве*, Београд 1986 (Čanak-Medić M., Bošković Đ., *Arhitektura Nemanjinog doba I. Crkve u Toplici i dolinama Ibra i Morave*, Beograd 1986).
- Чанак-Медић М., *Манастир Дечани. Саборна црква. Архијектјура*, Београд 2007 (Čanak-Medić M., *Manastir Dečani. Saborna crkva. Arhitektura*, Beograd 2007).
- Чанак-Медић М., *Рашко ѡрадијелсјиво и скулптјура у XIII сјолеђу*, in: *Византијско наслеђе и српска уметност II. Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, ed. Д. Поповић, Д. Војводић, Београд 2016, 233–247 (Čanak-Medić M., *Raško graditeljstvo i skulptura u XIII stoleću*, in: *Vizantijsko nasleđe i srpska umetnost II. Sakralna umetnost srpskih zemalja u srednjem veĭu*, ed. D. Popović, D. Vojvodić, Beograd 2016, 233–247).
- Чурчић Л., *Исходи и сјазе српских књига 18. века*, ed. Д. Грбић, Нови Сад 2006 (Čurčić L., *Ishodi i staze srpskih knjiga 18. veka*, ed. D. Grbić, Novi Sad 2006).
- Чурчић Л., „Срби у Донавертју“ од Хрисѡфора Џефаровића до Вука, in: *Међународни научни скуп Вук Караџић и њејово дело у своме времену и данас. Реферати и саопштења 3*, Београд 1988, 153–164 [Čurčić L., „Srbi u Donavertu“. *Od Hristofora Džefarovića do Vuka*, in: *Međunarodni naučni skup Vuk Karadžić i njegovo delo u svome vremenu i danas. Referati i saopštenja 3*, Beograd 1988, 153–164].
- Шакота М., *Сјуденичка ризница*, Нови Сад – Манастир Студеница 2015² [Šakota M., *Studenička riznica*, Novi Sad – Manastir Studenica 2015²].
- Шупут М., *Цариградски извори архијектјуре цркве Св. Николе у Куршумлији*, in: *Стефан Немања – Свети Симеон Миротѡчиви. Истѡрија и ѡрадање*, ed. Ј. Калић, Београд 2000, 171–179 (Šuput M., *Carigradski izvori arhitekture crkve Sv. Nikole u Kuršumlji*, in: *Stefan Nemanja – Sveti Simeon Mirotočivi. Istorija i predanje*, ed. J. Kalić, Beograd 2000, 171–179).
- Јулинацъ П., *Краткое введение въ историю происхождения славено-сербскаго народа*, Венеција 1765 (Iŭlinats' P., *Kratkoje vvedenije v' istoriju proiskhozheniia slaveno-serbskago naroda*, Venetsiā 1765).
- A Patristic Greek Lexicon*, ed. G. W. H. Lampe, Oxford 1961.
- Erdeljan J., *Studenica. All things Constantinopolitan*, in: *ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ. Collection of papers in honor of the 40th anniversary of the Institute for art history*, ed. I. Stevović, Belgrade 2012, 93–101.
- Erdeljan J., *Studenica. An identity in marble*, *Зорграф* 35 (2011) 93–100 [Erdeljan J., *Studenica. An identity in marble*, *Zograf* 35 (2011) 93–100].
- Farkaš Barati M., *Partenije Pavlović, autor prve autobiografije u srpskoj i bugarskoj književnosti*, *Dissertationes Slavicae. Sectio historiae litterarum* 23 (Szeged 2004) 287–295.
- Füves Ö., *Die erste Taufmatrikel der pester Griechen (1792–1803)*, *Μακεδονικά* 11 (1971) 398–402 [Füves Ö., *Die erste Taufmatrikel der pester Griechen (1792–1803)*, *Makedonika* 11 (1971) 398–402].
- [https://dveri.bg/component/com_content/Itemid,100722/fbclid,IwAR2nSnUDRk8ZBNrBTsoVxMeZl1C0HEgUbAwX6i50POaO1ADRirA6WHpbUBg/id,266/layout/blog/limitstart,17985/view/category/\[14. 10. 2023\].](https://dveri.bg/component/com_content/Itemid,100722/fbclid,IwAR2nSnUDRk8ZBNrBTsoVxMeZl1C0HEgUbAwX6i50POaO1ADRirA6WHpbUBg/id,266/layout/blog/limitstart,17985/view/category/[14. 10. 2023].)
- <https://knpam.rusneb.ru/kp/item14163> [14. 10. 2023].
- Kämpfer F., *Drei Veduten des Kloster Studenica – Methodisches zu serbischen Kupferstichen des 18. Jahrhunderts*, in: *Ethnogenese und Staatsbildung in Südosteuropa*, ed. K.-D. Grothausen, Göttingen 1974, 29–39.
- Novaković S., *Narodna predanja o boju kosovskom, pobilježena prve pole XVIII. vijeka*, *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 10 (1878) 176–200.
- Veselinov I., *Konstantin Studenički*, in: *Leksikon pisaca Jugoslavije III*, ed. Ž. Bošković, Novi Sad 1987, 243–244.
- Ευστρατιάδης Σ., *Ο εν Βιέννη ναός του Αγίου Γεωργίου και η κοινότης των Ελλήνων Οθωμανών υπηκόων*, *Αλεξάνδρεια* 1913 (Eustratiades S., *O en Viennē naos tou Agiou Geōrgiou kai ē koinotēs tōn Ellēnōn Othōmanōn upēkoōn*, *Alexandria* 1913).
- Ζαμπακόλας Χ., *Η ιστορική παρουσία των γιαννιωτών βεραίων μέσα από την εμπορική τους δραστηριότητα. Ιωάννινα-Βενετία, 16^{ος}–18^{ος} αιώνας*, *Ιωάννινα* 2013 (Zampakolas Ch., *Ē istorikē parousia tōn gianniōtōn enraioōn mesa apo tēn emporikē tous drastēriotēta. Iōannina-Venetia, 16os–18os aiōnas*, *Iōannina* 2013).
- Καρακόστα Ν., *Πέστη-Κεσκεμέτ-Εγγερ-Τόκαϊ. Η εγκατάσταση των Μακεδόνων στην ανθουρική Ουγγαρία του 18^{ου} αιώνα*, in: *Οι Μακεδόνες στη διασπορά: 17^{ος}, 18^{ος} και 19^{ος} αιώνας*, ed. Ι. Σ. Κολιόπουλος, Ι. Δ. Μιχαηλίδης, Θεσσαλονίκη 2011, 236–266 [Karakōsta N., *Pestē-Keskemet-Enger-Tokai. Ē egkatastasē tōn Makedonōn stēn apsvourgikē Oungaria tou 18^{ou} aiōna* in: *Oi Makedones stē diaspora: 17os, 18os kai 19os aiōnas*, ed. I. S. Koliopoulos, I. D. Michaēlidēs, Thessalonikē 2011, 236–266].
- Λαζογιώργος-Ελληνικός Δ., *Οι Ελληνικές κοινότητες στην Ουγγαρία (17–19^{ος} αι.)*, *Ελλοπία* 66 (Αθήνα 2003) 50–54 [Lazogiōrgos-Ellēnikos D., *Oi Ellēnikes koinotētes stēn Oungaria (17–19os ai.)*, *Elloropia* 66 (Athēna 2003) 50–54].
- Λιάτα Ε. Δ., *Ιερείς των Ελλήνων της Βενετίας από 1412–1558 (κατάλογος και έγγραφα)*, *Θησαυρίσματα* 13 (1976) 85–110 [Liata E. D., *Iereis tōn Ellēnōn tēs Venetias apo 1412–1558 (katalogos kai engrapha)*, *Thēsaurismata* 13 (1976) 85–110].
- Στρατηγόπουλος Δ., *Ο Νικόλαος Μαλαξός και το μνογραφικό του έργο*, Θεσσαλονίκη 2003 (διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης) [Stratēgoropoulos D., *O Nikolaos Malaxos kai to mnographiko tou ergo*, Thessalonikē 2003 (didaktorikē diatrivē, Aristoteleio Panepistēmio Thessalonikēs)].
- Τιμαγένης Ι. Γ., *Ναός. Περί εφημερίων*, in: *Η Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια* 9, Αθήνα 1966, col. 304–305 (Timagenēs I. G., *Naos. Peri ephēmeriōn*, in: *Ē Thrēskeutikē kai Ēthikē Egkyklopaideia* 9, Athēna 1966, col. 304–305).

Neglected data about the year of construction of the Church of the Virgin in Studenica

Miodrag Marković

Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Serbia

Two mutually close, late sources that provide information on the year of creation of the monastery katholikon have not been used so far in considering the chronology of its construction: these are the inscriptions on two copper engravings depicting the main church of the “Great Lavra of St. Simeon” made in Moscow and financed by the Studenica monks. The two copper engravings, created around the same time, in 1758, have very similar iconographic concepts that differ in a few details and bear almost identical inscriptions.

The first copper engraving, whose original plate has survived, is owned by the Museum of the Serbian Orthodox Church in Belgrade (cat. no. 3622), and a print is kept in the Treasury of the Studenica Monastery (Fig. 1). The lower part of this copper engraving shows the Studenica church of the Dormition of the Virgin on the southern side. The church is flanked by the full-length figures of St. Simeon Nemanja and St. Sava, the founders and holy protectors of the Studenica monastery. Above the church, the title of the engraving was written in large lettering: “Holy and royal lavra of the Holy Dormition at Studenica.” At the very bottom of the plate is an inscription with its date and place of creation: *in the year of 1758, the month of April, in the imperial city of Moscow*. Below the representation of the Studenica katholikon, two lions facing each other support the Nemanjić coat-of-arms with a double-headed eagle surrounded by the coats-of-arms of individual Serbian lands. On both sides of these, there is a text interpreting the engraving. For the purposes of this paper, suffice it to quote the beginning (Fig. 2) because the rest is not as relevant to the topic at hand: *Here be a picture of the holy royal katholikon and the lavra of the Holy Dormition at Studenica, with other sacred figures and royal emblems, built by the first tsar of Serbia, Stefan Nemanja, later called Simeon the New Myroblytos of Serbia, in the year of 6703 (въ лѣто ̑ѡѣ = 1194/1195)*. The text also mentions that the copper engraving was financed by the monastery fraternity and commissioned by archimandrite Konstantin and hieromonk Pajsije. The second part of the inscription offers some brief information on Stefan Nemanja, his lineage, and his emblem of a double-headed eagle.

The second copper engraving is known to us only from a print now in the Department of Graphic Arts of the National Library of Russia in Saint Petersburg, Collection of Adam V. Olsufiev (Э Олс/9-1730). It includes the same motifs as the described engraving made in April

1758, with a few iconographic and programmatic differences (Fig. 3). First, we notice that, in the print from the Collection of Adam V. Olsufiev, the Studenica katholikon is shown from the north and surrounded by as many as fifteen medallions with busts of Serbian saints. The inscription explaining the copper engraving matches, for the most part, the one on its counterpart from April 1758, including the year when the Studenica katholikon was built, but names only archimandrite Konstantin as its commissioner (Fig. 4). In addition, this print does not bear the date when the copper engraving was made, but there can be no doubt that it was produced between the end of February 1758 and the end of February/early March 1759, when the Studenica emissaries, led by archimandrite Konstantin, visited Moscow. It can be also assumed that this engraving was made slightly before its counterpart in the Museum of SOC, which seems to be the amended and final version of the work, commissioned and intended for promoting Studenica in Russia as the “royal lavra” of the Nemanjić dynasty and advancing the efforts for collecting aid for the monastery. That is suggested, first of all, by the described difference in the donor inscription. Namely, it seems reasonable to assume that the version of the inscription which reports that the copper engraving was financed by the entire fraternity and commissioned by archimandrite Konstantin and hieromonk Pajsije was created to rectify the text that names the archimandrite as the only commissioner of the copper engraving. In addition, it is this plate with a longer list of donors that has survived (presumably, the Studenica monks brought only this version from Moscow to Serbia).

The author of the donor inscriptions on both copper engravings seems to have been archimandrite Konstantin, one of the most agile heads of Studenica in the monastery’s history – a learned and versatile figure who, among other things, worked as a copyist of the old manuscripts, calligrapher, and author. Information on his early life is very scant, but he was rightfully assumed to have been one of several Studenica monks who left their monastery with archimandrite Vasilije in August 1737 during the second wave of migrations of Serbs to the Habsburg Empire led by Patriarch Arsenije IV. This hypothesis is most robustly supported by the fact that, a few years later, he appears in the archival sources from Pest as “Konstantin of Studenica”. Most likely as a protégé of Patriarch Arsenije, who had previously served as the metropolitan of

Ras and hence must have had close ties with of the Studenica monastery, he was first sent to the Kyiv-Mohyla Academy (the precursor to the Kyiv Theological Academy) and then, no later than 1742, became the *ephimerios* of Pest. The report that Konstantin attended the academy in Kyiv is brought, probably based on the family tradition, by Gavriilo Vitković (1829–1902), the most prominent researcher of his time of Serbian antiquities in Hungary. A second report related to the duty of *ephimerios*, comes from Konstantin himself, and it is provided in his afterword to the copy of George Branković's *Serbo-Slavonic Chronicle*. However, he only mentioned his duty in Pest tersely and in passing, giving rise to dilemmas in historical scholarship, particularly because the term *ephimerios* can have two meanings in sources on eighteenth-century history of the Serbian Church. It usually denoted a dignitary at the archbishop's court who at the same time served as the majordomo of the court and priest in the court chapel. However, the title of *ephimerios* was also used for so-called weekly priests (Sr. *črednik*), who took turns with another priest to officiate the liturgy every other week in the church to which they were assigned. In both cases, the term and the attendant duties stemmed from a practice followed in the Ecumenical Patriarchate of Constantinople. It should be noted that bishop's *ephimerioi* appeared in Greek sources no later than the first half of the seventeenth century. The *ephimerioi* whose role was reduced to officiating at the liturgy in turns are usually found in larger cities outside of the jurisdiction of the Ecumenical Patriarchate, where they were appointed to serve for a given time and according to preset rules. The earliest known examples are associated with the Church of St. George in Venice. Similarly, in Serbian sources, *ephimerioi* appear in areas not covered by the jurisdiction of the Metropolitanate of Belgrade and Karlovci (Metropolitanate of Karlovci from 1739). Multiple sources attest that, at churches in Vienna, Trieste, and Eger, Serbian *ephimerioi* took turns with their Greek colleagues, and this was also the case in other towns, including Pest, where the local Greek community used the Serbian church of St. George for their religious needs from 1728 until their own church was built in 1791/1801. The Serbian church was built in 1698, mostly owing to the efforts of Patriarch Arsenije III Čarnojević, who made it a patriarchal *stauropegion*, exempting it from the jurisdiction of the Serbian bishops of Buda. As attested by reports in the *Register Book of Baptisms, Marriages, and Deaths* of the Church of St. George in Pest 1728–1777, Konstantin of Studenica served at this church from early 1741 or early 1742 and is known to have borne the title of *ephimerios*, as he personally reports in his afterword to the copy of the *Serbo-Slavonic Chronicle*. Still, it is possible that Konstantin of Studenica was an *ephimerios* at the patriarch's court because Patriarch Arsenije IV Čarnojević, the head of the Metropolitanate of Karlovci from 1737 to 1748, had a residence in Pest. Notably, in 1742, Konstantin began copying the *Serbo-Slavonic Chronicle* by Count Djordje Branković on the orders of Patriarch Arsenije IV and two of his closest associates – Pavle Nenadović, the patriarch's chief exarch (until April 1742) and bishop of Gornji Karlovci (from 1742/1744), and Jovan Georgijević, the patriarch's archdeacon (until 1746) and later the bishop of Osijek. Konstantin fin-

ished this task in 1748 at Studenica after having become the *hegoumenos* of the "Great Lavra of St. Simeon," where he personally reports that he was tonsured. We cannot securely establish when he took the monastic vows, but the earliest known reference to Konstantin as a hieromonk dates from 23 November 1744, by which time he would have already become the *hegoumenos* of Studenica. It seems that in July 1745 he came to Pest again for a short time, because in the *Register Book of Baptisms, Marriages, and Deaths* of the Church of St. George in Pest 1728–1777 recorded that on July 17 of the mentioned year he baptized Makarije, the son of Marko Milunović (fig. 7). After the death of the Studenica archimandrite Vasilije, in late November 1750, Patriarch of Serbia and Archbishop of Peć Atanasije II Gavrilović (1747–1752) recommended Konstantin to Metropolitan Pavle Nenadović (1749–1768) for the new head of the "Great Lavra of St. Simeon." Nenadović accepted the patriarch's recommendation and made the Studenica *hegoumenos* an archimandrite at the old cathedral church of St. Nicholas in Sremski Karlovci on 1 February 1751, on the feast day of the Presentation of Christ.

As an archimandrite, Konstantin even more fervently worked for the benefit of Studenica. Seeking aid for the monastery, he traveled to various places, even reaching Moscow. His travels can be reliably traced from the beginning of 1741 (or 1742), when he was still the "ephimerios of Pest," to late December 1767, when he died and was buried at the Vojlovica Monastery near Pančevo.

In 1753, with Metropolitan Nenadović's support, he managed to bring back from Karlovci the objects that, fearing Turkish raids, archimandrite Vasilije had moved from Studenica in 1737. In his fundraising tours, Konstantin visited many Serbian monasteries and settlements in Hungary and old Serbian lands: we find him in Karlovci, Krušedol, Vrdnik, Nova Varoš, Vršac, Slankamen, Sarajevo, etc. He set out on his most important journey in early 1758 when he traveled to Russia with two of his fellow Studenica monks (hieromonk Pajsije and hierodeacon Matej) and an attendant. On that occasion, he managed to arrange for the monastery to get everything it was entitled to in old tsars' documents (money, books, vestments, and other things) but had not received in the last fifty years because its fraternity had not been able to travel. In Moscow, the Studenica monks had constant contact with the Hilandar archimandrite Jelisej, who seems to have recommended the artist who made the copper engravings. That is suggested by the stylistic and iconographic similarities between the Studenica engraving made in Moscow in 1758 and a copper *veduta* of Hilandar (Fig. 8) commissioned by Jelisej a year earlier, in October 1757, in the same city.

As soon as he returned from Russia, probably in the fall of 1759, archimandrite Konstantin launched a project to restore and reroof the Studenica katholikon. Those works lasted until 1765, as attested by a long inscription skillfully carved on two rectangular marble slabs (Fig. 9 and Fig. 10). Those slabs are now built into the wall above and beside the upper-story room door in the northwestern dormitory (the so-called Little Dormitory) but must have been placed somewhere else after they were made,

Without delving deeper into the historiographic matters concerning Nemanja's rule as an *autokrator* and the time of its establishment, the chrysobull issued to Studenica and the conclusion that his previous foundations did not receive such documents from their founder, suffice it to note only that Pirivatrić's hypothesis about the existence of Constantinopolitan influences during the construction of Studenica *katholikon* draws on research not rooted in sound arguments. Indeed, the architecture of the Studenica main church betrays no Constantinopolitan influence, except for the forms taken from the architecture of Nemanja's earlier foundation, St. Nicholas in Toplica, built by Constantinopolitan masons brought to Serbia by the courtesy of Emp. Manuel I Komnenos, who, when the Toplica church was built, favored Zavida's youngest son. Like Djurdjevi Stupovi, Studenica was erected in the period when Stefan Nemanja's relations with Byzantium

were far from friendly, redirecting his quest to find masons for his new foundation to the West. Therefore, the Virgin's Church of Studenica, like Djurdjevi Stupovi, is a typical – albeit the most representative – example of the so-called Ras (Raška) school in old Serbian architecture, in which a Romanesque-Gothic exterior, which has no parallels in the surviving corpus of Byzantine architecture, envelops the Byzantine liturgical-spatial structure. Owing to the immense prominence of Studenica's founder – the progenitor of the Nemanjić dynasty and the *myroblitos* saint, this authentic blend of architectural influences would later be emulated and adopted consistently in the construction of the mausoleums of later Serbian rulers (including, among others, Banjska, Dečani, Holy Archangels in Prizren, and Resava).

